

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Kultuuriteaduste ja kunstide instituut
Kirjanduse ja teatriteaduse osakond

Maarja Pärtna

KOHAD IVAR IVASKI LUULES

Magistritöö

Juhendaja professor Jüri Talvet

Tartu 2014

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	3
1. KOHAKOGEMUSED- JA KIRJELDUSED.....	5
1.1. Ruum ja koht kogetuna.....	6
1.2. Kohtade lugemine.....	8
1.3. Kohakirjelduste aspekte.....	10
1.4. Kohalikkus(ed)	17
2. IVAR IVASKI ELU JA LOOMING	19
2.1. Ruumi- ja kohatemaatika Ivaski luule retseptsioonis.....	22
3. RÕNGU	26
3.1. Rõngu kui mälestus.....	26
3.2. Päikese rõngaga piiratud Rõngu	28
3.3. Pesa ja majaka kujundid.....	31
3.4. Veranda kui kohanemise metafoor.....	34
3.5. Sünni ja surma polaarsus, elu- ja perekonnaring.....	37
3.6. Peatüki kokkuvõtteks.....	40
4. RIIA.....	42
4.1. Kodusaare kujund	42
4.2. Eesti-Läti rada ja Baltimaad	46
4.3. Peatüki kokkuvõtteks.....	48
5. SOOME.....	49
5.1. Loodus ja keel.....	49
5.2. Soome sild.....	53
5.3. Peatüki kokkuvõtteks.....	55
6. USA.....	57
6.1. Oklahome.....	57
6.2. Topeltmaastik ja pagulane kui puu	60
6.3. Peatüki kokkuvõtteks.....	63
KOKKUVÕTE.....	65
KIRJANDUS.....	69
PLACES IN IVAR IVASK'S POETRY. <i>SUMMARY</i>	73

SISSEJUHATUS

Käesolev magistritöö on temaatiline uurimus kohtadest Ivar Ivaski luules. Ivaski luuletustes on märgatav ruumiliste kirjelduste suur osakaal, tema toponüümiderikas luule projitseerub hästi geograafilisele kaardile ning samuti tuleb autor ühtede ning samade kohtade käsitlemise juurde oma loomingus aina tagasi. Õigupoolest ongi üheks kirjutamise metafooriks Ivaski luules maakaardi joonistamine: *Luuletamine on maakaardi joonistamine / ikka teise kaardi joonistamine uuele lehele / vastsed mandrid paiskuvad unaruse sügavusest / lained vajuvad mürtsudes kaljuharjadelt /.../ tekib kaart millel / rändav näpp leiab ainult kõrbeliiva / või lumelagendikke kus veri jäähtub / aju peatub kuid käes on juba teine leht.* (1966: 9). Siine töö uuribki, milliste kujundite kaudu Ivaski lüüriline mina oma seotust erinevate kohtadega väljendab, milliseid tähendusi valitud kohad tema luules kannavad, kuidas need omavahel suhestuvad ning mida on neil öelda lüürilise mina enesetunnetuse kohta. Töö analüüsiks valitud Rõngu, Riia, Soome ja USAga seoses tõuseb esile ka kodu ning kohanemise temaatika, mistõttu on kodu mõiste erinevate avaldumisvormide uurimine selle töö teiseks uurimisobjektiks.

Kuigi Ivaskit on ikka ja jälle kosmopoliidiks nimetatud, mida ta kahtlemata oligi, läbib tema luulet ka kodu- ja kohanemistemaatika, mida varasem retseptsioon ei ole põhjalikumalt käsitlenud. Seega hõlmab siinne töö kogu Ivaski kolmekeelset luuleloomingut, kuid olen nende luuletuste seast teinud oma valiku, jättes välja näiteks reisiluuletused, mis kohatemaatikaga samuti selgelt haakuvad, kuid millega seoses kodunemise küsimus jällegi olulisel määral esile ei kerki. Ning kuigi Ivask kirjutab äratuntavalt tegelikkuses eksisteerivatest kohtadest, on siinse töö tähelepanu keskpunktis ikkagi eelkõige luulekohad kui tegelike kohtade metafoorid – seos ja kattuvus tegelike paikadega saab visandatud vaid väga üldiselt.

Töö teoreetiline taust tugineb humanistliku geograafia esindajate Edward Relphi ja Yi-Fu Tuani töödele ning Gaston Bachelardi „Ruumipoeetikale“, kes on koha- ja

kodutemaatikat käsitletud kogemuslikust ja subjektikesksest vaatenurgast. Oluliseks tõukepinnaks on ent ka Ene-Reet Sooviku, Kadri Tüüri, Brita Meltsi ning Kaia Lehari käsitled. Töö püüab vastata küsimusele, milliseid kohaseotuse vorme on Ivaski luules võimalik välja tuua ning millisel viisil teiseneb tema luules kodu mõiste.

1. KOHAKOGEMUSED- JA KIRJELDUSED

Käesolevas peatükis kirjeldan kõigepealt, mida kujutavad endast siinse töö kontekstis mõisted ruum ja koht (peatükk 1.1. Ruum ja koht kogetuna) ning selgitan seejärel, kuidas lähenen Ivaski luules kirjeldatud (luule)kohtade analüüsimisele (peatükk 1.2. Kohtade lugemine). Samuti annan ülevaate aspektidest, millele luuletekstide kohakirjeldusi analüüsides tähelepanu pööran, ning toon välja kodu mõiste võimalikke avaldumisvorme (peatükk 1.3. Kohakirjelduste aspekte). Viimases teoreetilises alapeatükis (peatükk 1.4. Kohalikkus(ed)) on välja toodud kolm kohaseotuse laadi, mille ilmnemist Ivaski luuletustes on võimalik välja tuua.

Töö teoreetiline osa tugineb peamiselt humanistlikule geograafiale, ent ka ruumifilosoofiale ja kirjandusteadusele. Keskseteks teoreetilisteks tekstideks on Edward Relphi kohataju käsitlev uurimus „Place and placelessness“ (1976) ja Gaston Bachelardi klassikaline teos „Ruumipoeetika“, (e k 1999). Lisaks lõimin tähelepanekuid humanistliku geograafia „vanaisa“ Yi-Fu Tuani teosest „Space and Place“ (2001), kunstiteadlase Kaia Lehari uurimusest „Ruum. Keskkond. Koht“ (1997) ning Kadri Tüüri analüüsist „Koht ja kohatus Karl Ristikivi romaanides „Kõik, mis kunagi oli“ ja „Ei juhtunud midagi““ (2002). Ruumi- ja kohakeskse luule analüüsimisele aitavad läheneda Brita Meltsi omailma-teemalised käsitlused ja ka Pauli Tapani Karjalaineni artikkel „Place and intimate sensing“ (1998). Kodu mõiste analüüsimisel on oluliseks aluseks selle erinevaid avaldumisvorme eritlev Ene-Reet Sooviku artikkel „Kodu käsitlused Jaan Kaplinski luules“ (2013).

Töö autor lisab, et avardades analüüsitavat materjali või nihutades teoreetilise osa fookust teisale, saab siinset uurimust edasi arendada, kaasates analüüsi näiteks ka Ivaski reisiluulet või kodu mõiste muidki avaldumisvorme (teine inimene kui kodu, keel kui kodu) või liikuda edasi koha ja kohatuse temaatika uurimisele pagulasluules laiemalt. Selguse ja materjali parema piiritlemise huvides piirdub siinne töö aga siiski vaid Ivaski luules kirjeldatud ruumiliselt lokaliseeritavate kohtade käsitlemisega.

1.1. Ruum ja koht kogetuna

Ruumile võib kõige üldisemal viisil läheneda kahel moel, nähes selles kas abstraktset ning matemaatilist või elatud ja subjektiivset fenomeni (Tüür 2002: 105). Viimane ruumikäsitlus ammutab fenomenoloogilisest filosoofiast (Edmund Husserli, Martin Heideggeri, Maurice Merleau-Ponty töödest). Endisele abstraktsele ruumikäsitlusele, milles tegevus, sündmused ja ruum olid üksteisest lahus nii kontseptuaalselt kui ka füüsiliselt, milles ruum oli oma olemuselt substantis, mida sai objektiivselt ja positivistlikult mõelda, kus ruum oli pelgalt pind tegevuseks ilma sügavuseta, olles ühtaegu universaalne, kõikjal ja alati ühesugune kõigi inimeste ja kultuuride jaoks (Lehari 1997: 46), lisandus fenomenoloogia mõjul arusaam ruumist, mis tugines subjektiivsetele kogemusele, tähendustele ja intentsioonidele. Sellisest vaatepunktist mõistetakse ruumi vahendajana, mis osaleb inimtegevuses ning on sellest lahutamatu – ruumil ei ole enam „substantsiaalset olemust, tal on ainult tähendus suhetes, ehk suhteline tähenduslikkus, mis loodud inimese ja koha vahel.“ (samas) „Tähenduslik ruum luuakse subjektiivsete kogemuste varal, nende summana. Ruum võimaldab ja hõlmab inimese loodavat tähendusvõrku, toimides kontekstina üksikisikute eluavaldustele“ (Tüür 2002: 106). Ruumi omadused ent sõltuvad sellest, kes ja kuidas ruumi kogeb (Lehari 1997: 46). Yi-Fu Tuan kirjutab, et inimese ruumitaju on tugevalt seotud tema füüsilise olemise eripäradega – kujundlikult öeldes on inimene „kõigi asjade mõõt“, kuivõrd ta tajub ruumis suunda ja vahemaid ennekõike iseendast ja oma kehast lähtuvalt (2001: 44). Inimene organiseerib ruumi enda ümber lähtuvalt oma kehakogemusest ja suhetest teiste inimestega nii, et see oleks vastavuses tema bioloogiliste vajaduste ja sotsiaalsete suhetega (Tuan 2001: 34).

Ruum võib olukordadele küll üldise konteksti anda, kuid sel puudub kohtade spetsiifiline tähendus (Lehari 1997: 47). Piir koha ja selle ruumilise konteksti vahel ei ole alati füüsiliste markerite kaudu eristuv, vaid pigem on oluline subjektiivne äratundmine: „koha puhul on ka esmakordselt kohale sattunud võimalik aru saada, et ta on kusagil *sees*, ning et seepool on midagi erinevat sellest, mis on *väljas*“ (Tüür 2002:

111). Mida rohkem sees-olevana inimene end tunneb, seda tugevam on seotustunne selle konkreetse kohaga (Relph 1976: 49) (vt edasi peatükk 2.3.8 Kohalikkus(ed)). Ruum saab oma tähenduse temas sisalduvatest konkreetsetest kohtadest (1976: 8), neis tähendustes sisaldub aga alati tugev muutumispotentsiaal.

Kohad paiknevad küll neid ümbritsevas ruumilises kontekstis, kuid nad on enamasti, kui vaid koordinaatidega määrateldavad ruumipunktid (Tüür 2002: 107). Ka koha tähendusi ammutatakse kehalisest kogemusest: koht on see „ruumiosa, mis on vahetult suhestatud indiviidi kehakogemusega“ (Lehari 1997: 47). Kohti luuakse ruumi kasutamise käigus, nende enese jaoks tähenduslikus muutmise läbi (Tüür 2002: 107). Kõige üldisemalt öeldes tähistab koht mingil viisil piiritletud, „isiklike seoste läbi mõtestatud ruumiosa, kogemuste läbi loodud tähenduslikkusekeset“ (samas), mis koondab eneses mitmeid erinevaid muutujaid ja mõjureid. „Koha ontoloogiline tähtsus seisneb selles, et ta on kehalise aktiivsuse, emotsionaalse ja inimesele tähendust omava ruumi keskmeks“ (Lehari 1997: 47). Kohad võivad olla nii olulised, et saavad inimese enesetunnetuse ja identiteedi aluseks (Tüür 2002: 107). Kohaga võib olla seotud nii personaalne- kui kultuuriidentiteet (Lehari 1997: 47).

Relph arvab, et kohti ei ole võimalik kirjeldada ammendavalt, kui pööratakse tähelepanu ainuüksi nende väljanägemisele. Kohakogemused on olemuselt mitmetasandilised ja keerukad; need hõlmavad eneses lisaks füüsilise ümbruse aistimisele ka näiteks suhteid teiste inimestega ning rituaalse või rutiinse loomuga tegevusi. Ühtlasi ei seisa ükski kohakogemus teistest eraldi, vaid asetub alati ka seosesse eelnevate kohakogemustega. (1976: 29)

Kohtadega seotud tundmuste spekter võib ulatuda neutraalsest suhtumisest tugeva emotsionaalse reageeringuni, mõned kohad võivad sealjuures tekitada väga tugevaid emotsioone – topofiiliat² (kiindumust) või topofoobiat (hirmu, ebameeldivustunnet), mis saavad mõlemad alati alguse isiklikust kohakogemusest, vahetu impulsi ja mälestusliku

² Tuan on topofiiliat määratlenud kui „inimeste ja koha või ümbruse vahelist afektiivset sidet“ (1974: 4).

kokkupuutes (Tüür 1997: 107). Mõne kindla kohaga seostuvate tunnete tugevus võib olulisel määral sõltuda ka seal veedetud ajast, kuna pikema kohaloleku jooksul võivad sellega seotud teadmised süveneda ning suurened kaasaetuse ja pühendumuse intensiivsus (Tüür 1997: 115). Ivaski tekstide kohakogemused kuuluvad siinkirjutaja arvates eranditult topofiilia valda.

Siinses magistritöös on loobutud koha ja paiga mõistete eristamisest, nagu seda on teinud näiteks Tüür (2002) ning Melts (2010), kuna selleks puudus otsene vajadus. Koht ja paik on seega leidnud kasutamist sünonüümidenä.

1.2. Kohtade lugemine

Kirjandusteoste fiktsionaalseid kohti võib käsitleda kui tegelikkuses eksisteerivatele kohtadele osutavaid metafoore (Melts 2010: 8) ning sellisena on neid vaadeldud ka siinses töös. Sellised tegelikkuse suhtes metafoorsed kohad võivad ühendada endas autobiograafiat ja ilukirjanduslikkust ning hõlmata nii tekstides loodud maastikke kui ka nende prototüübiks olevaid keskkondi, samuti ka autori geograafilist taju, siseilma ning kujutlusi (Melts 2013: 393). Brita Melts on selliste fiktsionaalsete luulekohtade ülesehituse uurimisel kasutanud omailma mõistet. Siinses töös on sellest valikust aga loobutud, kuna kohaseotusele osutavate ning lüürilise mina enesetunnetustest kõnelevate kujundite, samuti kodu mõiste esinemisvormide uurimisel ei osutunud omailma mõiste kasutamine otstarbekaks. Kui eesmärgiks oleks aga Ivaski luulemaailma totaalne hõlmamine, võiks selle mõiste rakendamisest ehk siiski kasu olla. Samas kehtivad Ivaski luule kohakirjelduste puhul hästi ka Meltsi poolt osutatud tunnused.

Kuidas – eeldatavasti – tegelikel kohakogemustel põhinevaid luuletekste analüüsida? Pauli Tapani Karjalainen on artiklis „Place and intimate sensing“ (1998) visandanud

kolm põhimõtteliselt erinevat lugemisviisi, mille läbi kirjandusteoste ja kohtade suhteid on võimalik teose, lugeja, teiste tekstide ja maailma tõlgendusväljas uurida.

Karjalainen eristab mimeetilist, hermeneutilist ja tekstuaalset lugemisviisi. Esimese, mimeetilise lugemisviisi puhul tunneb uurija ühtviisi huvi nii empiirilises tegelikkuses eksisteerivate kohtade kui ka nende tekstilise või ilukirjandusliku kujutamise vastu. Mimeetiline lugemisviis uurib tegelike ja kirjeldatud territooriumite vahelist kattuvust, küsides, mil määral on kirjanik suutnud esimestele omaseid tunnuseid teoses reprodutseerida – kirjandusteosel on sel juhul eelkõige dokumentaalne väärtus. Näiteks on geograafilise info saamiseks mimeetiliselt loetud nn regionaalromaane (*regional novels*). (Karjalainen 1998: 9)

Teise, hermeneutilise lugemisviisi tähelepanu keskpunktis pole mitte kattuvus „reaalsete“ territooriumitega, vaid see, kuidas kirjandusteoses on subjektiivselt vaatepunktist üht või teist kohta kogetud, tõlgendatud, kirjeldatud ja väärtustatud. Eelduseks on aga, et ilukirjanduslik tekst põhineb tegelikul kohakogemusel, seega eeldavad kaks esimest lugemisviisi, et kirjandusteoses kujutatut on võimalik projitseerida geograafiliselt mõõdetavale maastikule. (Karjalainen 1998: 9–10)

Kolmanda, tekstuaalse lugemisviisi aluseks on arusaam intertekstuaalsusest kui tekstidevahelisest loovast suhtest. Tekstuaalne lugemisviisi jätab täielikult välja teksti viitavuse empiirilise tegelikkuse territooriumitele ja vaatleb seda kui välja, milles lugeja loob tekste omavahel seostades aina uusi tähendusi. (Karjalainen 1998: 10)

Käesolevas töös on kasutatud kõiki kolme lugemisviisi. Kohakirjelduste aluseks olnud tegelikele paikadele on tähelepanu pööratud ent minimaalselt, viidates vaid, kuhu kohad geograafilisel kaardil projitseeruvad ning miks neist luuletustes üldse räägitakse, ehk milline on nende seos autori biograafiaga. Põhilised on siinse töö kontekstis hermeneutiline lugemisviis, mille abil küsin, millist subjektiivset tähendust kohad Ivaski lüürilise mina jaoks kannavad. Niisamuti rakendan ka tekstuaalset lugemisviisi,

käsitledes esiteks külg külje kõrval tekste, mis on pärit erinevatest Ivaski luulekogudest ning lisades teiseks neile mõnel puhul ka väljavõtteid autori (avaldatud) päevikukatketest ning esseistikast.

1.3. Kohakirjelduste aspekte

Järgnevalt annan ülevaate, millele Ivaski luule kohakirjelduste uurimisel täpsemalt tähelepanu pöörama hakkan. Kohakirjelduse aspektide nimekiri põhineb Relphi (1976: 29-43) poolt osutatud koha olemust määravate tunnuste loendil, olen sellest teinud aga oma valiku ning neid punkte täiendanud, lähtudes sellest, mis tundus Ivaski luule puhul relevantne. Oluliseks pean viiteid, mis osutavad sellele, kuhu koht geograafilisel kaardil projitseerub; nn topeltmaastike kirjeldusi, milles oleviku ja mineviku kohad üksteisega kattuvad; samuti meelelisi elamusi, mis annavad kohakirjeldustele emotsionaalse värvingu; küsin ka, kas tegemist on pigem üksioleku või sotsiaalse suhtluse või suhetega seostuvate kohtadega; millist rolli mängivad luuletekstides mälestused ning milliste kujunditega juhitakse kohaga seoses tähelepanu kodususe temaatikale. Samuti püüan lüürilise mina ja koha vahelist seotustunnet ka Relphi põhjal pakutavate võimaluste järgi hinnata.

Asukoht tähistab siinses töös peamiselt metafoorse luulekoha seotust selle aluseks oleva geograafilise paigaga, pööran selleks tähelepanu viidetele, mis osutavad empiirilises tegelikkuses eksisteerivatele kohtadele, mille kõige usaldusväärsemateks markeriteks on toponüümid. Relph viitab, et kohtadele nimede andmine mängib olulist rolli ruumi esmase struktureerimise juures. Keskkond, milles puuduvad nimedega kohad, on kaootiline või ka hirmutav; selles pole võimalik orienteeruda. Võõrasse, veel läbi uurimata keskkonda sattudes ongi inimese üks esmaseid tegusid ruumi nimetamisprotsessi kaudu kodusemaks muuta, püüdes näiteks selle kõige eriomasematele maastikuelementidele nimesid anda. (Relph 1976: 16-17)

Muidugi võib ka olla, et luuleteos suhestub empiirilise tegelikkusega ka juhul, kui selles olemas olevaid paiku otseselt nimeliselt ei mainita, kuid millele siiski vähem või rohkem äratuntaval viisil viidatakse (Soovik 2001: 184). Sellisel juhul on võimalik, et lugeja tunneb kirjeldusele vastava paiga ära tänu ühiselt jagatud teadmistele. See kehtib ka juhul, kui empiirilise tegelikkuse põhjal kujutatud kohad on teoses tähistatud sootuks väljamõeldud nimedega (Melts 2010: 12). Ivaski luulest leiame näiteks eestikeelseid kohanimesid, mis tähistavad paiku, mille kirjeldused Eestile kindlasti ei vasta. Samuti on võimalik, et luuleteoses kujutatud kohal ei ole empiirilises tegelikkuses vastet – tegemist võib olla ka puhtalt sisemaastike ja/või fiktsionaalsete (imaginaarsete) kohtadega, mille olemasolule Ivaski luules on osutanud Helmi Eller (1977), kuid mida siinses töös ei käsitleda.

Asukoha küsimusega seoses vaatlen ka seda, kuidas erinevad luulekohad teineteisega suhestuvad. Ühendavateks elementideks on sel puhul Ivaski kui autori omaelulooline narratiiv, mille seikadele tekstide lüüriline mina osutab. Kuid niisama oluliseks ühendavaks elemendiks on ka Ivaski arusaamad kultuurist, ajaloost ja kirjandusest.

Kuigi sinne töö ei käsitle Ivaski reisiluulet, võiks siiski mainida, et reisivate ja reisil külastatud kohtade üle mõlgutavate kirjanike puhul, kelle hulka ka Ivask kuulus, ei pruugi ruumiline liikuvus veel tingimata tähendada, et luuakse kohtadega vaid pealiskaudseid ja põgusaid suhteid. Relph leiab, et alati on võimalik just vastupidine, seda eriti siis, kui ollakse uutele kogemustele eriliselt avatud või kui uus koht pakub juba vanade kohakogemuste taustal äratundmisvõimalusi. Liikuv eluviis võib kiiremat „juurte alla saamist“ hoopiski soodustada. (Relph 1976: 29-30)

Topeltmaastik. Kohtade omavahelised seosed muutuvad Ivaski luules kõnekaks ka pagulastemaatikaga suhestuvates tekstides. Kultuuriteoreetik Edward Said on essee „Reflections on Exile“ (2000) kirjutanud, et eksiilisolu võib anda vaimses mõttes eelisseisundi, kuna pagulasel on võimalik tunda mitut kultuuri, mitut kohta, mitut kodu korraga. Said nimetab sellist maailmataju muusikateooriast laenatud mõistega

kontrapunktiliseks (ehk mitme iseseisva hääle kooskõlal põhinevaks) ning peab seda heas mõttes vaimseid horisonte avardavaks fenomeniks. Pagulane tegutseb olevikus alati möödaniku taustal – nii endine, kaotatud keskkond ning sellega kaasnenud harjumused ja teadmised kui ka praegune, käesolev keskkond, on esil üheaegselt. See annab võimaluse vaadelda nii olnut kui ka olevat uudset vaatenurka võimaldavalt distantsilt. (Said 2000: 186)

Kontrapunktilise teadlikkuse esinemist võib näha pagulaskirjanduses ette tulevate „topeltmaastike“ kujutamisel siis, kui olevikuliste kohakujutluste alt kooruvad esile minevikukohad ning minevik ja olevik, vahetu kogemus, kujutus ja mälu põimuvad omavahel ruumilistes kirjeldustes läbi. Maarja Hollo on Saidile tuginedes arvanud, et seotustunne uue paigaga tekibki pagulase jaoks just esmajärjekorras füüsilise keskkonna märkamise ja kogemise kaudu (Hollo 2008: 195). Seega võiks ehk öelda, et kõikvõimalikel keskkonnakirjeldustel, eriti topeltmaastikel, on pagulaskirjanduses eriline roll subjekti meeleseisundi ja identiteedi edasi andmisel. Ivaski puhul võib selgelt märgata, kuidas meelelised elamused annavad tõuke lüürilise mina mõtte kandumiseks mälestuslikele maastikele nii, et oleviku- ja minevikukohad teineteisega luuletekstides põimuma hakkavad.

Meelelisus. Inimene orienteerub maailmas suuresti nägemismeele järgi. Ühtlasi on ta enda nägemisvõimest teiste meeltega võrreldes kõige teadlikum ning väärtustab seda ka tõenäoliselt kõige rohkem, olles valmis loobuma pigem haistmisest või kuulmisest, kui võimalusest maailma oma silmadega kaeda. Ent mõistagi ei saa ka ülejäänud meeli maailmakogemuse kujundamisel alatähtsustada. (Tuan 1974: 5-12, 2001: 8-18) Ivaski luuletekste analüüsides ei saa mööda minna kohakirjeldustele omasest meelelisusest. Aistiliste elamuste kirjeldusi on Ivaski luules võimalik tõlgendada tähendustloovate elementidena.

Tüür on Relphi tõlgendades toonud sisse tallusruumi mõiste. „Tallusruum on see osa inimese eluruumist, milles ta tunneb end ümbritsevat füüsilist keskkonda pisimate

detailideni. Teise paika elama asudes ei saa neid teadmisi kaasa võtta ning seetõttu kaotavad vana tallusruumi elemendid ajapikku tähtsuse. Uues kohas kujuneb teadvustatud ruum jällegi välja piisavalt pikaajalise mõtestatud elamise käigus.“ (Tüür 2002: 109) Kehalise kogemise ja mälu erilist seost on rõhutanud ka Bachelard. Sünnikodust kirjutades väidab ta, et see on paik, mis on sööbinud kehamällu – sellisena kujutab see endast justkui orgaaniliste harjumuste kogumit. Sünnikoju tagasi pöördudes võivad inimesed avastada, et harjumuslikud liigutused, millega nad lapsena eksimatult trepist üles või alla läksid, millega nad avasid kodus ukse, pole kehamälust kuhugi kadunud. „Iga pisimgi lingike on jäänud meie kätte.“ (Bachelard 1999: 51-52) Analüüsipeatükkides olen käsitlenud ka tallusruumile osutavaid kirjeldusi.

Maja, kodu ja sünnikodu. Kodu kui eriline, „inimese intiimseim koht, /.../ Kohtade Koht“ (Lehari 2000: 44), on teine selle töö keskseid huviobjekte. Kodu on enamasti, kui lihtsalt maja, kus parasjagu elama satutakse – see on koht, mille suhteks tuntakse erilist kiindumust. Kodu pakub kaitset. Sinna ollakse juurdunud (Relph 1976: 39-41), see on „olemise süvakese“ (Soovik 2013: 91). Maja on materiaalne objekt, kodu aga mõtestatud elamise käigus tekkiv suhe (Karjalainen 1993: 71).

Bachelard leiab, et iga tõeliselt asustatud ruum sisaldab endas kodu mõistet (1999: 40). Kodumajal on inimese jaoks maailmas esmane kaitsev, turvatunnet pakkuv funktsioon. „Ilma majata oleks inimene hajus olend. Maja hoiab inimest keset taeva ja elu torme. /.../ Ta on inimolendi esmamaailm. Enne kui inimene „paisatakse maailma“ /.../ viibib ta maja hällis. /.../ Elu algab hästi, ta algab suletuna, kaitstuna, soojana maja rüpes.“ (1999: 42-43) Elu jooksul võib elada mitmetes majades või korterites, igapähega neist võib areneda omamoodi suhe ning mõistagi ei pruugi subjekt kiinduda kõigisse neist kui kodusse. Kodu olemus võib olla kätketud üksikuisse tubadesse või neis sisalduvatesse objektidesse (Tuan 2001: 144).

Kõige esmasem ja tihti ka tugevaim sellistest suhetest on aga suhe oma sünnikoduga,

„kus inimene on asetatud hästiolemisse³, heaolusse, mis kuulub algselt olemise juurde“ (Bachelard 1999: 43). „Kui me unelme oma sünnikodust, siis oma uneluse sügavamas sapis me naudime selles materiaalse paradiisi algset soojust, selle parajalt tempereeritud mateeriat. Just sellises keskkonnas elavad olendid, kes meid kaitsevad.“ (samas)

Bachelard ütleb, et isiklikust vaatenurgast tundub tagasihoidlikemgi kodu ilus (1999: 40). Selleks, et kodu tähendust avada, ei saa toetuda ainuüksi maja reaalsete kvaliteetide vaatlemisele, selle „utilitaarse geomeetria“ uurimisele, sest maja reaalseid kvaliteete võimendavad ning kujundavad (seda eriti ilukirjanduses) ka unistused-ideaalid, unelused ning mälestused. (1999: 96-97) Eluaegse kiindumuse sünnikodusse tagavad pigem unistused kui mõtted – lapsepõlv ei jää inimeses elavaks ja poeetiliselt kasulikus mitte tänu tegelikele faktidele, vaid unistustele ning kujutlustele (1999: 53).

Soovik (2013: 97-99) on Jaan Kaplinski luuletustes esineva kodu mõiste erinevate esinemisvormide seas eristanud efemeerset, interpersonaalset, nostalgilist ja internaliseeritud kodu. Efemeerset kodu võib kujutada näiteks kui kodumaja, mis ei suuda sisendada turvalisust, on hajus või asub ebakindlas ümbruses. Interpersonaalne ehk inimseoseline kodu ei pruugi ilmnedä füüsiliselt tajutavasse keskkonda paigutuvana, vaid pigem elavate inimsuhete sõlmpunktina, olles kodu, kus ei olda üksi, vaid mida tekitavad ja millesse koonduvad olulised inimsuhted, näiteks perekond. Need kaks kodumõttestust võivad vahetevahel ka kõrvuti esineda. Nostalgiline kodu viitab kohale, mis ootab naasmist, mille endisesse rahu-või õnnelikkuses seisundisse loodetakse tagasi pöörduda. Internaliseeritud kodu on aga koht, kuhu on välja jõutud niivõrd, et see on saanud enesestmõistetavaks ning vaibub vajadus selle defineerimiseks.

Omaetteolek. Kohaläheduse üheks avaldumisvormiks võiks olla Relphi poolt osutatud „oma nurgakese“ olemasolu, mille all mõistetakse privaatseid kohti, mis on avalikust sfäärist eraldatud kas füüsiliselt või mõtteliselt. Näiteks võib ühes toas, mida kasutavad

³ Seda muidugi eeldusel, et suhtumine sünnikodusse on positiivne – mida ta Ivaski puhul kahtlemata on. Õigupoolest polegi negatiivsetest kodukujutelmadest Ivaski luule puhul põhjust rääkida.

kõik majaelanikud, olla igaühel kindla nurgakese näol oma koht, mille hõivamist ühe ja sama inimese poolt peetakse igati loomulikuks. Eriti tugevat värvingut kannavad lapsepõlve salajased nurgakesed, mis võivad olla seotud teatavate tegevuste või mälestustega, asuda nii üldkasutatavas paigas kui ka neist täiesti eraldi. Neid kohti tajutakse intensiivselt enesele kuuluvatena; need tugevdavad subjekti eneseteadlikkust ja võivad talle võimaldada vajalikku sotsiaalset eraldumist, aega enesega olemiseks. Tagasihaaravalt võivad selliste kohtadega seotud mälestused erilist tähtsust omada. (Relph 1976: 36-37)

Oma nurgake võimaldab omaetteolekut, lubades eraldujal segamatult uneleda. „Mitte ainult mõtted ja kogemused ei sanktsioneerin inimlikke väärtusi,“ ütleb Bachelard, vaid ka unelused, „mis kaardistavad inimese sügavusi. Unelusele kuulub isegi eneseväärtustamise privileeg.“ (1999: 42). Nii võiks ehk öelda, et oma lapsepõlve „oma nurgakese“ olemasolu on oluline isiksuse kujunemise seisukohast, kuid sellised omaetteoleku-kohad on kahtlemata olulised ka täiskasvanuelus. Kuid oma nurgakest saaks kujundina mõista ka laiemas, eksistentsiaalsemas võtmes, kui küsida, kas lüüriline mina väljendab mingil viisil veendumust, et tal on maailmas olemas oma koht?

Interpersonaalsus. Kohtade tähendus võib olla tugevalt põimunud nendega seostuvate inimsuhetega, kuni selleni välja, et neid tajutaksegi läbinisti interspersonaalsete ehk inimeseselistena (Soovik 2003: 97). Tuan kirjutab, et sellised kohad saavad oma tähenduse konkreetsetest inimsuhetest – kohtade tähendused tugevnevad ning hääbuvad suhete tekkimise ja katkemisega ühes tempos (Tuan 2001: 140). Koha interspersonaalne loomus võib väljenduda ka esivanematekultuse kaudu, mis ergutab minevikutaju, kohaga seotud olemise järjepidevuse tunnetamist ning loob seeläbi ka turvatunnet (Tuan 2001: 153). Esivanematekultus rõhutab erilist seost päritolu ning koha vahel. Esivanematekultusega asetatakse üksik inimelu laiemasse ajaliselt konteksti ning tugevdatakse emotsionaalset seost elaniku ning tema kodukoha vahel (Relph 1976: 31-32). Interspersonaalsus tuleb Ivaski tekstides kõne alla nii perekondlikest suhetest rääkivate tekstide kui ka pühendusluuletustega seoses.

Aeg ja mälu. Mõnikord võib tunduda, nagu poleks kohtadel, mida kogeme esimest korda, mingit varasemat, oma lugu: „Pinnas, kuhu juhus oli külvanud inимтаime, oli varem eimiski. Ja sellele eimiskile projitseeruvad inimlikud väärtused.“ (Bachelard 1999: 103) Lawrence Buell on rõhutanud, et kohad ei seisa väljaspool aega – koht ei ole oma loomult staatiline, vaid protsessuaalne, tegevuslik nähtus⁴, mille kujunemist ja muutumist mõjutavad pidevalt nii sisemised kui ka välised, nii inimtegevuslikud kui ka looduslikud tegurid. Igal kohal on oma ajalugu, mis on alguse saanud ammu enne seda, kui subjekt sellele esmakordselt pilgu heidab. Vaadeldes kohti selle teadmisega, võib märke möödunud aegadest näha pea kõikjal, seda nii looduslike kui inимkättega loodud keskkondades. (Buell 2001: 67-69) Kohal on niisiis oma (aja)lugu, mis eksisteerib kogevast subjektist sõltumatult ning mille märke ta enese ümber võib märgata.

Bachelard osutab ka, et mälu funktsioneerib ruumipõhiselt. Mida kindlamalt on mälestused ruumis kinnistunud, seda kindlamini nad säilivad: „Intiimsuse tundmiseks on intiimsuse lokaliseerimine ruumis hädavajalikum kui kuupäevade paikapanek“ (1999: 45). „Vahel me usume, et tunneme ennast ajas, kuid tegelikult tunneme vaid fikseeritud hetkede järgnevust olemise stabiilsuse ruumides. /.../ Oma tuhandes sombus sisaldab ruum kokkusurutud aega. Selleks ruum ongi.“ (1999: 44)

Relph ütleb koha ja aja suhte üle mõtteid mõlgutades poeetiliselt, et „maailm on täis surnud kohtade jäänuseid“ (1976: 32). Selle lause osutab kahele asjaolule: esiteks muutuvad kohad aja möödudes füüsilises mõttes: merest võib saada kõrb, linnad langeda varemeisse jne. Teiseks aga muutuvad aja jooksul inимeste suhtumised ning hoiakud, mistõttu võivad endised kohasuhted ajapikku unarusse jääda. Inimesed püüavad kohtade paratamatut muutumist aeglustada rituaalse loomuga tegevuste kaudu, mille eesmärgiks on kinnitada usku koha kestvusesse ja muutumatusesse. Nende tegevuste hulka kuulub ka esivanematekultus (samas). Kuna Ivaski puhul muutuvad kõnekaks erinevatest aegadest pärit pilgud ühele ja samale kohale, siis pöoran analüüsiosas tähelepanu järgmistele küsimustele: millised on kohas ajapikku aset

4 „Place is not just a noun but also a verb, a verb of action.“ (2001: 67)

leidnud muutused? Millised on sellega seotud isiklikud mälestused? Kui kaugele ulatuvad mälu ja kujutlus väljaspool isiklikku kogemust?

1.4. Kohalikkus(ed)

Relph (1976: 45-55) on toonud välja, et kohakogemustest saab rääkida kuuluvustunde või selle puudumise vinklist. Tema tüpoloogia laotub kohalikkuse-kohatuse⁵ teljele, mille mõlemad otspunktid väljendavad end mingis kohas kohalikuna või võõrana tundmise äärmuseid ehk seda, kui palju või vähe end mõne kohaga kokku kuuluvana tuntakse. Kuna kodukogemus on üks kohakogemuse avaldumisvorme (Soovik 2013: 93), saab rääkida kohaseotusest ning kodu mõiste avaldumisest kui paralleelsetest nähtustest. Ivaski luuletuste analüüsimisel on eelkõige abi selle tüpoloogia kuuluvustunde olemasolust rääkivast osast.

Käitumuslik kohalikkus (*behavioural insideness*) – subjekt suunab kogu oma tähelepanu ruumiliste tunnuste vaatlemisele, tehes nii kindlaks, et ta asub mõne koha sees. Ta uurib kohta kui füüsilist nähtust (eriti selle visuaalseid tunnuseid), samuti ka inimesi ning nende käitumist, püüdes mõista, mis on see, mis antud kohale tema eripära annab. Ta kohandab enda käitumist vastavalt antud kohas ette antud tingimustele, kuid ei hakka end sellega siiski ise päriselt identifitseerima – suhe subjekti ja koha vahel jääb pinnapealseks, imiteerivaks.

Empaatiline kohalikkus (*emphatetic insideness*) – on samm käitumuslikust kohalikkusest edasi. Koha väliste tunnuste uurimise ning nende järgi enda käitumise kohandamisele lisandub ka aktiivse emotsionaalse kaasatuse otsimine. Subjekt pingutab teadlikult, et koha tähendusi, sümboleid ja muud olulist isiklikus plaanis tunnetada ja jagada – ta kohandab end kohaga teadlikult. Kohaga areneb isiklik suhe; empaatilise

⁵ Inglise keeles *insideness-outsideness*, mida tõlkides olen eelistanud Tüüri tõlkevasteid kohalik-kohatu (2002: 118-120).

seespoolse kogeja sulandub teiste kohalike sekka, jagades nendega kollektiivselt käibivaid kohakujutelmi. Tegemist on juurdumisprotsessi olulise etapiga, mille käigus endine võõras hakkab end aina enam nii eksistentsiaalsest kui ka sotsiaalses plaanis kohalikuna tundma.

Eksistentsiaalne kohalikkus (*existential insideness*) – kirjeldab intuiitiivselt tajutud tugevat ning olemuslikku sidet koha ning subjekti vahel. Oma kohalikkuse tunnetamiseks ei pea teadlikult pingutama – see käib subjektiga juba kindlalt kaasas. Teadmine, et see koht saab olla *minu koht selles maailmas*, on enesestmõistetav. Seespoololu-tunne on nii ruumiline kui ka sotsiaalne, hõlmates nii käitumuslikku kui ka empaatilist kohalikkust, millele on nüüd lisandunud ka sügav eksistentsiaalne mõõde.

On huvitav täheldada, et Relphi välja toodud eksistentsiaalset kohatust (*existential outsideness*) – teadmist iseendast kui olemuslikus mõttes väljaspoolseisjast, kelle jaoks kohad ei ole mitte „tähendust omava ruumi keskmed“, vaid lihtsalt suvaliste tegevuste viirastuslikud kulissid, mis eristuvad üksteisest vaid pealispindsete omaduste poolest – Ivaski luules siinkirjutaja arvates otseselt ei leia, kuigi sellist maailmavaadet näikse pagulaskirjandusega tihti seostatavat. Pagulasseisundit kujutavates teostes on läbivateks märksõnadeks juurtetus, eksiil, sisekonfliktid, vastuolud, võõrandumine jne (Tüür 2002: 212), mille märke Ivaski luules peaaegu ei leidugi. Ivask ei harrasta ka näiteks vabatahtlikult omaks võetud, sihipäraselt kiretut, neutraalset ning subjektiivseid tundmuseid arvesse mitte võtvat objektiivset lähenemist kohtadesse (*objective outsideness*). Lüürilise mina ja koha vahel on alati aimata emotsionaalse sideme olemasolu.

Järgnevalt annan ülevaate Ivaski eluloost ning tema luule retseptsiooni ruumi- ja kohatemaatika puudutavast osast. Seejärel vaatlen analüüsipeatükkides, milliseid tähendusi kannavad Ivaski lüürilise mina jaoks Rõngu, Soome, Riia ja USA.

2. IVAR IVASKI ELU JA LOOMING

Kuna autori eluloolised seigad on Ivaski luules kohatemaatikaga seoses esil, tuleks enne analüüsiosa juurde minemist anda ülevaade autori elukäiku puudutavatest põhipunktidest, mis selgitavad, miks just *need* kohad Ivaski luules ülepea esile kerkivad. Seejärel toon välja mõned tähelepanekud, millele ruumitemaatikaga seoses on varem tähelepanu pööratud.

Kirjanduslooliselt paigutub Ivar Ivask eesti pagulasluule neljandasse põlvkonda, kuhu kuulunuid ühendas asjaolu, et nad olid hariduse omandanud peamiselt paguluses (Annus jt: 362). Ivaski elukäigu võiks kokku võtta järgmiselt: Ivar Vidrik Ivask sündis 1927. aastal Riias lätlannast ema ning eestlasest isa perekonda. Tulevase kirjandusteadlase, kriitiku ning toimetaja kodu oli kolmkeelne, ühiseks keeleks eesti ja läti keelte kõrval sai ent saksa keel. (Tarvas 2006: 10) Ivask on ise oma noorukiea keelelist mitmekesisust kirjeldanud järgmiste sõnadega: „Sündisin /.../ Riias eesti-läti perekonda, kasvades üles Eesti Vabariigi saatkonna majas, õppides esiteks saksa, siis eesti ja läti koolides, veetes suvesid isa kodutalu mail asuvas suvilas Lõuna-Eestis Rõngus. /.../ Nõnda oligi minu kodukeeleks saksa, isakeeleks eesti ja emakeeleks läti keel. Nende kolme keelega olen ka põhjalikumalt tutvunud, õppides vastava keelega alg- ja keskkoolides, hiljem saksa ülikoolis (Marburgis).“ (Ivask 2003: 311-312) Hilisemas elus sai autorist enam kui kümmet keelt vallanud polüglott (Tarvas 2006: 18), kes kirjutas luulet kolmes keeles (eesti, saksa, inglise).

Ivaski haridustee kulges Maailmasõdade aegses rahutus olustikus, ajavahemikus 1936-1944 jõudis ta õppida kahes saksakeelses, ühes eesti ja ühes lätikeelses koolis. Sellesse vahemikku jääb ka Ivaski ema surm 1937. aastal, kui noor Ivar oli vaid üheksa-aastane. (Tarvas 2006: 10-11) Tema perekond emigreerus Lätist Saksamaale 1944. aastal. Seal lõpetas Ivask Wiesbadeni Eesti Gümnaasiumi ning astus edasi õppima Marburgi Ülikooli, leides seal peale mõningasi otsinguid enda jaoks võrdleva kirjandusajaloo eriala. 1949. aastal lõpetas Ivask ülikooli ning abiellus ülikoolikaaslasest lätlanna

Astrīde Hartmanisega, kellest sai hiljem tuntud läti poetess ja kirjanduskriitik. Marburgist otsustasid vastabiellunud kolida edasi USA-sse, kus Ivask jätkas õpinguid Minnesota Ülikoolis, kaitstes seal kõigepealt magistri-, seejärel ka doktoritöö saksakeelsest kirjandusest. Ivask õpetas samas osariigis vahemikus 1952-1967 St. Olaf College'is Northfieldis (Tarvas 2006: 14-17) 1967. aastal alustas Ivask professorina tööd Oklahoma Ülikoolis ning ühtlasi sai temast ka ajakirja Books Abroad (aastast 1977 nimega World Literature Today) toimetaja (Olesk 2007: 6). 1991. aastal otsustas Ivask koos abikaasaga Iirimaale kolida, kus ta 1992. aastal suri. Ürn kirjaniku tuhaga on sängitatud Rõngu surnuaiale (Tarvas 2006: 49-50).

Ilukirjanduslike katsetuste aeg algas Ivaskil suhteliselt varakult, esimene luuletus valmis 1942. aasta paiku ning oli kirjutatud saksa keeles, samasse aastasse saab paigutada ka esimese Riias trükivalgust näinud luuletuse pealkirjaga „Einer Liebe“ (Tarvas 2006: 12-13). Tema varasem saksakeelne looming ilmus pseudonüümi Ivar Ivarsen all. Esimese kogu avaldas „Ivarsen“ Saksamaal aastal 1945, kuid suhtus ilmumise järel sellesse kriitiliselt ning otsustas kõik enda käes olnud eksemplarid hävitada. (Tarvas 2006: 12-13)

Ivask jätkas saksa keeles luuletamist aastani 1958, kui Soomes veedetud puhkusereisi ajal toimus üleminek eesti keelele (Tarvas 2006: 23). Keeltevahetuse tulemusel sündis põhiosas eestikeelne, kuid väljaspool Eestit kirjutatud, stabiilselt üle kolme aastakümne laotuv luulelooming, mis koosneb järgmistest kogudest⁶: „Tähtede tähendus“ (1964), „Päev astub kukesammul“ (1966), „Ajaloo aiad“ (1970), „Oktoober Oklahomas“ (1973), „Verikivi“ (1976), „Verandaraamat. Poeem“ (1981), „Tänu sõnu“ (1987). Eestikeelsetele algupärastele kogudele lisaks on ilmunud ka saksakeelse luule valimik „Gespiegelte Erde“ (1967) ja ingliskeelne „Baltic Elegies“ (1987 I osa, 1990 I ja II osa

6 Kogumike pealkirjad on tekstisisestes viidetes edaspidi lühendatud järgnevalt: „Tähtede tähendus“ - TT; „Päev astub kukesammul“ - PAK; „Ajaloo aiad“ - AA; „Oktoober Oklahomas“ - OO; „Verikivi“ - VK; „Verandaraamat. Poeem“ - VR; „Tänu sõnu“ - Ts; „Gespiegelte Erde“ - GE; „Baltic Elegies“ - BE.

koos); samuti aforismivihik „Snow Lessons“ (1984). Ilmunud on ka valikkogud „Elukogu“ (1978) ning „Verandaraamat ja teisi luuletusi“ (1990).

Ivaski pärand kirjanduskriitikuna on mahukas. Ajakirjanduses debüteeris ta aastal 1951 ajakirjas Tulimuld esseega „Mõtteid eesti kirjanduskriitika ülesannetest“. Ivaski mahukast kirjanduskriitilisest ning esseistlikust pärandist annavad ülevaate Jüri Talveti koostatud „Tähtede tähendust tunda“ (2003) ning „Hetked igavikust“ (2010). Jüri Talveti hinnangul annab Ivaski kriitikutegevusele isikupärase sügavusmõõtme asjaolu, et autor tajus loovtegu ka ise luuletaja olles niiöelda seestpoolt (Talvet 2003: 525). Lisaks pidas Ivask aastast 1964 kuni surmani süstemaatiliselt eestikeelset päevikut, mille lõplikuks mahuks 56 paksu köidet – kokku 20 000 tuhat lehekülge isikupärast „ajaloolist dokumentatsiooni“ (Tarvas 2006: 43). Päevikutest on avaldatud katkendeid pealkirja all „Ivar Ivask. Olla need, kes me oleme“ (2007), mis valgustavad huvitavalt ka autori luuletekstide tausta. Võiks öelda, et Ivask oli loovisikuna tähelepanuväärselt terviklik ning selle terviklikkuse näiteks võib pidada ka tõika, et tema luuletused on märkimisväärselt autobiograafilised – asjaolu, millele vihjatakse ka luuletekstides, öeldes: *Need on päevikumärkmed / kirjade katkendid /.../ vaevalt päris luuletused* (AA: 23).

Riia koolipoisist maailmakodanikuks kasvanud Ivaski elus oli olulisel kohal reisimine – seda nii tööalase paratamatuse tõttu kui ka sügavast kultuurihuvist ja Euroopa-armastusest tingituna. Ta reisis koos abikaasaga meelsasti, suvevaheajad veedeti, kui vähegi võimalik, Euroopas, eriti Soomes; rännuteed võeti jalge alla tihti ning ulatuslikult – sealjuures olid reise keskmes tihtipeale kirjanduslikud kohtumised (Tarvas 2006: 42). Ivask dokumenteeris reise enda päevikus ning kirjutas päevikusissekannete põhjal ka hiljem reisikirju, mida avaldas Books Abroad (alates 1977. aastast World Literature Today) veergudel. Reisikirjades keskendub Ivask põhiliselt kohtumisele kirjanikega, kuid ka vastava maa loodusele ning kunstile. (Tarvas 2006: 32, 43)

Seega võiks üldistuseks öelda, et Ivaski elu iseloomustavad lisaks ulatuslikule keelte ning kultuuride tundmisele ka geograafiline liikuvus, mille taustal on ühtpidi kõigepealt perekondlikest eripäradest tingitud multikultuurne alge, mis kasvab hilisemas elus parimas mõttes kosmopoliitsuseks; teistpidi aga poliitilis-ajaloolisest paratamatusest tingitud pagulaskogemus.

2.1. Ruumi- ja kohatemaatika Ivaski luule retseptsioonis

Arne Merilai on tabavalt öelnud, et Ivask kuulub eesti luule „kohavaimust väljapaistvalt vaevatute“ hulka (2002: 530). Ruumi- ja kohatemaatika on Ivaski luuleloomingu retseptsioonis olnud esil juba päris algusest peale, kuid kodu mõiste ning kohanemise ja kodunemise temaatika seoses erinevate Ivaski luules kujutatud kohtadega pole leidnud põhjalikumat käsitlemist. Ivaski ja tema luuleloomingu kohta vahemikus 1959-2005 kirjutatud artiklitest annab ülevaate Mari Tarvase „Ivar Ivaski personaalbibliograafia“ (2006: 97-113). Töö autor möönab, et käesoleva töö lähenemisnurk on vaid üks võimalik viis, kuidas Ivaski luulele läheneda: tema loomingu metafüüsilise küljega on tegelenud põhjalikult Kerttu Veldi (1994), filosoofilise mõtestamisega aga Jüri Talvet (2005).

Järgnevalt tootsin ära mõned varasemad tähelepanekud, mis käesoleva töö teemaga haakuvad. Aleksander Aspel, kes käsitles Ivaski luulet kuni kogumikuni „Oktoober Oklahomas“, täheldas muuhulgas ka seda, et tema luulekogudes organiseerib ainekku geograafiline paigutus (2000: 412) ning et geograafilised paigad kui luulet läbivad motiivid on tõlgendatavad kui „fundamentaalsed kogemuste ja suhete keskmed“, olles nii enam kui vaid hajusate muljete kogumid (1973: 649). Aspel mainib „Gespiegelte Erde“ puhul, et Ivask loob Euroopa kontekstis poeetilist topograafiat, mille keskmeks on Marburg ja Viin, ning et selline kaardistamine loob luuletaja ümber korrastatud universumi (Aspel 1973: 652). Samuti leiab ta teose „Oktoober Oklahomas“ puhul ka,

et viimane koht vastab Soome-elamustele „kontrapunktina“, nähes ruumilisi kirjelduselemente (Oklahoma punane savi ja järvepinnad, Soome põlismetsad ja järved) teineteisele viitavalt osutavat kahe koha tähenduslikule samasusele (Aspel 2000: 413). Aspeli arvustused keskenduvad peamiselt Ivaski luule sümbolite mõtestamisele ning ka mütoloogiliste allusioonide leidmisele, kuid neis on ka ruumpoeetilisi jooni, näiteks käsitleb ta „Oktoober Oklahomas“ puhul horisontaalseid ja vertikaalseid ruumikujutlusi ning luuletuses „Neli Rõngu puud“ (OO: 75-78) ilmnevat pesa kujundit (Aspel 2000: 413-415).

Helmi Eller leiab „Verikivi“ ilmumise järel, et „Ivask sooritab mälestuslikke koduretki peaaegu niisama suure sagedusega kui Kangro, aga vahest varjatumalt“ (Eller 1977: 174). Soome on Elleri arvates Ivaski jaoks teine kodumaa ning et seda puudutavates tekstides on omaette väärtuseks see, kuidas „Ivask avab lugeja meeli lihtsatele igapäevastele asjadele, millega oleme nii harjunud, et me neid ei märkagi“ (Eller 1977: 175).

Meeleliste elamustele on tähelepanu pööranud Ants Oras, kes leiab, et Ivaski debüütliku tekstid keskenduvad eelkõige „konkreetselt pildile, mõnikord katalogiseerides detaile, vahel julgelt haarates kogumuljet tabava metafoorikaga. Tal on silma, kõrva, haiste- ja maitsemeelt ühes sellekohase sõna- ja pildivaraga. /.../ Füüsilise maitsemeelt tajumused figureerivad õige silmapaistvalt mitmes neist vinjettidest. Autor tõesti *maitseb* – kõrvuti füüsilisega ka mittefüüsilist. /.../ Kui Ivask metsas seeni korjab, on selles tunda gourmet' vaikset ekstaasi.“ (Oras 1966: 171). Ivaski luuletused on „pisipeeglid, milledes antakse edasi kõigi meelte muljeid – äärjooni, varjundeid, hääli, aroome; eri kohtade ilmeid. /.../ Elamust on – õige kontemplatiivset. Need on rändaja, kuid mitte ruttava, aga ka mitte nähtust väga erutet rändaja elamused.“ (Oras 1968: 54) Kuna Ivask püüab elamusi väljendada eelkõige „nähtava, meeltega tajutava pildi kaudu“ (Oras 1966: 171), nimetab Oras teda imajistlikuks impressionistik (Oras 1966: 172). Suur osa esikkogu „värse esitab reisimuljeid, kuid turist-luuletaja oskab valida detaile nii, et nende kaudu vahel aimame ka koha ajalugu ja

kultuuri /.../ Neis on hõngu ja vahel ka sajandite jooksul tekkinud koha hinge – teadmiste rikastet sissetundmist silmaga nähtavasse.“ (Oras 1966: 171). „Ta on eeskätt õige sensitiivne muljete kollektsionäär. /.../ Väärtuse annab ta värssidele päämiselt küllaltki tihti esinev võime hetke aroomi värssidesse fikseerida.“ (Oras 1966: 172).

Ivaski luuletekstide aja- ja ruumisuhteid on uurinud Anneli Mihkelev, väites (Rõngu näitel), et kohtadel on Ivaski luules mäluviline funktsioon, nad mäletavad minevikust midagi olulist. Ivask tähtsustab enda luules tagasihaaravalt lapsepõlve suvemaja verandat ning seal leiduvaid objekte. Paguluses kirjutatud luules üldisemalt kujutatakse kodumaad fikseeritud märkide kaudu: kodu on turvaline ja ilus koht, tihtipeale vana talumaja, mida ümbritseb kaunis ja õitsev loodus. Eriliselt olulised on kodukohamälestustes vanemad, eriti ema. (Mihkelev 2006)

Ruumitemaatikat puudutavad muude teemade hulgas ka Jüri Talveti filosoofilised käsitletused, kus määratletakse Rõngu Ivaski luulemaailma keskmeks: „Märksa rohkem kui Riia, Soome või Oklahomaga või loendamatuil välismaarändudel väisatud paikadega samastub Ivaski luule südamik Eestiga – alustades lapsepõlve- ja ühtlasi unistustemaast Rõngust.“ (Talvet 2005: 264). Talvet täheldab, et „Ivaski „oma“ ja „kodu“ on algusest peale üsna avarad-hajusad mõisted, nad ei ole ettemääratult piiratud mingi ühe ja ainsa kultuuriareaaliga, vaid on ikka võimaldanud valikut – kui mitte alati füüsilise ja füüsilise, siis füüsilise ja vaimse vahel vähemalt“ (Talvet 2005: 265). Talvet täheldab Aspeli põhjal, et kuigi „Ivaski päriskodu on pigem vaimne kui materiaalne“ (samal), siis ometi kannab ta, nagu enamik pagulaspoeete, „endas rebestatuse pingeid. Kujutluse, vabaduse ja armastuse ruum võib pakkuda alternatiive, kuid igatsus füüsilise kodu, kodumaa järele – terviklikkuse iha – püsib sellegipoolest painavana.“ (Talvet 2005:274)

Võtaksin neist tähelepanekutest analüüsipeatükkidesse kaasa järgmist: Ivask seostab kohti omavahel, „kaardistab“ maailma ja seeläbi loob poeetilist topograafiat ning et need luulekohad on tõlgendatavad kui oluliste kogemuste ja suhete keskmed; et kohad,

mida mäletatakse, on mingil viisil olulised; et meelelistel elamustel on kohtade kirjeldamise juures oluline roll; ning et kodu mõiste on avar – et metafüüsilise koduotsingu kõrval püsib Ivaski luules alati ka füüsilise kodu otsing.

3. RÕNGU

Käsitlemisele tulevad tekstid on võetud kogumikest „Tähtede tähendus“ (TT: 30), „Päev astub kukesammul“ (PAK: 32) ja „Ajaloo aiad“ (AA: 35; AA 36). Kogumikust „Oktoober Oklahomas“ käsitletakse tekste „Õunapuu“ (OO: 75), „Pihlakas“ (OO: 76), „Kask“ (OO: 77), „Ploomipuu“ (OO: 78). „Verandaraamatus“ jõuab Rõngu-temaatika põhjalikuma väljaarendamiseni. Teose lõpus leiab ent aset oluline muudatus – Rõngu tähenduslik kese, veranda, minetab oma materiaalse, ruumiliselt lokaliseeritud oleku ning muutub vaimseks ja internaliseerituks. „Balti eeleegiate“ puudutavad Rõngut esimese tsükli kaheksas luuletus (BE: 16), teise tsükli kolmas (BE: 23) ja neljas (BE: 24) eeleegia toovad Rõngu-temaatikas sisse olulise murrangu: lapsepõlvemälestustele lisandub reaalne olevikukogemus, autor on külastanud Rõngus asunud suvekodu ning see seik peegeldub ka luules.

3.1. Rõngu kui mälestus

Rõngu kõige kompaktsema kujutluse ühe teose raames leiab poeemist „Verandaraamat“, mis vahendab valdavas osas seiku lüürilise mina erinevatest eluigadest; heidetakse pilk lapsepõlve mälestustemaale, visandatakse sealt lahkumisele järgnenud kooliaastaid ning täiskasvanuelu. Sekka on lisatud ka looduslüürikat ning pühendusluuletusi lüürilise mina jaoks olulistele isikutele, sealjuures on võimalik ühe pika pühendusluuletusena vaadata ka tervet teost ennast, kuivõrd see on kirjutatud *Minu vanemate / mälestuseks, / kelle vaimust ja vaimustusest / sündisid veranda / ja / verandaraamatu / autor* (VR: 5). See pühendus viitab juba ette Rõngu tugevale seostamisele perekonnaringi ning põlvnemistemaatikaga.

Mari Tarvas on „Ivar Ivaski personaalbibliograafia“ eessõnas Rõnguga seotud topofiilse sentimendi kohta kirjutanud järgmist: „Ivar Ivask on kirjeldanud oma teostes

lapsepõlve, varaseid kogemusi ja noorusmaastikke erilise armastusega. Tema jaoks kujutasid need endast püsivat väärtust, kuigi olid aastaid talle kättesaadavad üksnes mälestustes. Ikka ja jälle ihkas ta sinna tagasi. See oli tema turvatunde ja selguse maailm, kus valitsesid rahu ning harmoonia. Luuletustes ja mälestustes on Ivask oma lapsepõlve kujutanud alati õnnelikuna. Isegi ema surm ei suutnud seda turvalisust pikemaks ajaks varjutada. Sealjuures ei ole tema lapsepõlve sümboliks mitte niivõrd Riia, kus pere veetis talved ja Ivar koolis käis, kuivõrd Rõngu, kus veedeti suvepuhkused. Lapse hingeelu vormisid siin suvine vabadus, loodus, puud, mille okstele sai ronida ja segamatult oma mõtteid mõlgutada, ning isa ehitatud veranda. Kui eriline on side just selle geograafilise punktiga, näitab see, et Ivask on oma luuletustes väljendanud soovi, et see paik võinuks saada tema sünnikohaks.“ (2006: 11) 1988. aastal aset leidnud Eesti-reisi ajal avanes Ivaskil võimalus Rõngut üle pika aja taas külastada. Tarvas kirjutab selle kohta, et see oli talle rännakul lapsepõlvemälestuste paika eriliseks elamuseks. „Veranda, millele Ivask oli pühendanud poeemi, oli küll viletsas seisundis, ent ta leidis sealt tüki poisieahõngulist värvilist aknaklaasi ja tohtis selle kaasa võtta. Edaspidi kaunistas see mälestis raamitult ta töötuba.“ (2006: 45-47) See väike, aga kõnekas žest väljendab hästi seda, kui püsiv oli autori emotsionaalne seotustunne selle lapsepõlve meeliskohaga.

„Verandaraamatu“ põhisisu koosneb ühtekokku kuuest osast, neist esimene ja viimane, „Proloog“ ja „Epiloog“, koosnevad kumbki ühest luuletusest ja raamivad teose sümboolse žestina sissejuhatuse ja lõpetusega. Mõlema viitavad, et see, mis jääb sissejuhatuse ja lõpetuse vahepeale, kuulub ainese poolest minevikku. Mälestusi võrreldakse *merevaiguhelme* ja *merikarbiga*, mis kerkivad teose alguses mälu okeaanilisest sügavusest lähemaks vaatlemiseks ning laskuvad siis teose lõpus sinna taas tagasi, kui lugeja sulgeb *veranda ukse* / *merikarbi avause* ning *järgmine hoovus* / *viib ta* / *mererüppe* / *tagasi* (VR: 69).

Kuni „Balti eleegiateni“ on Rõngu-kirjeldustes, nagu võiks Bachelardi järgi öelda, „ruum kõik, sest aeg ei hingesta enam mälestust“ (1999: 45). Rõngu on ajaliselt

kristalliseerunud, muutumatu, igavikuline. Bachelardlikult öeldes on Rõngu Ivaski loomingus luulekohana „kivistunud kestuse eksemplar“ (samas), mida tegelik aeg oma voolavuses enam ei puudutada ega muuta ei saa, kuna puudub kontakt tegeliku kohaga.

3.2. Päikese rõngaga piiratud Rõngu

Mu lapsepõlve Rõngu suved on piirat päikese rõngaga. / Säälmuraja kuuseheki taga on kõike, mida südamele vaja (PAK: 32). Rõngu on „piirat päikese Rõngaga“ nii ruumilises kui ajalises mõttes. Ruumis lokaliseeritava kohana on Rõngu Ivaski luuletustes kirjeldatud kui väike eneseküllane maailm, mille mälestusi lüüriline mina endaga läbi elu kaasas kannab. Sealne olukorje kujutab endast lapsepõlvedüllit; mälestusi sellest hoitakse hellalt, kuna neist saab vajadusel ammutada jõudu ja tuge.

Rõngu suvemaja ruumilised kirjeldused piirduvad alati vaid selle vahetu ümbrusega, selle juurde kuuluva viljapuuaia ja värskendust pakkuva tiigiga. Rõngu suvemaja laiemat ümbrust ei kirjeldata, selle lähiümbrusest kaugemale ei ulatu ka lüürilise mina maastikku seirav pilk. Rõngu kui laiem asula Ivaski luules iseenesest ei kajastugi ning kui selle avaramast ümbrusest üldse juttu tehakse, siis juba üldisemate osutuste kaudu Lõuna-Eesti loodusmaastikule (GE: 18).

Olulisteks objektideks maja ümbruses on neli puud, millest igaüks on seotud eredate meeleliste kogemustega. Intiimselt kogetud kohtadele omaselt on neil meeldesööbinud tallusruum ning nad võimaldavad ka segamatut omaetteolekut, mille võimalust on kasutatud ilmselt tihti, kuna tee selleni on hästi mees:

Veel tänini on mees, mis okstest pidi kinni haarama, et jõuda lehise paigani, mu oma kohani, kust avanes vaade tervele aiale tiigini välja. Õied, kimalased, päikesekiired, vidin, kahin. Nõlvakust alla ei saanud vaadata – siksakiline kuusehekk lõikas ära säälseid talusid oma saega. Lõpmata kindlustunne: siit ei

leia mind keegi üles, siit ei vii mind keegi ära, kui ma ise ei taha. (OO: 75).

Meelelised mälestused on talletunud nii sügavalt, et need on võimelised elustuma ka pikkade aastate järel:

[Pihlaka] mõrudaid marju sai ikka jälle söödud, kuigi alles esimese pakase järel muutusid nad magusaks lindude roaks. Mis sest! Kes maldas nii kaua oodata! Aastaid hiljem võõrsil pakuti kord pihlakaveini ja ma ahmisin jälle neid helgeid päevi endasse. Jõin nii ahnelt, et perenainegi pani seda tähele. Ning ma punastasin. (OO: 76)

Päikese rõnga kujund kätkeb endast aga lisaks ruumilisele piiritletusele ka ajalist piiratust. Mineviku-Rõngus on alati suvi, lüüriline mina ise seal aga alati laps. Sealsed suved on soojad ja päikeseküllased, valitseva aastaaja erinevatele faasidele viidatakse nii üldsõnaliselt kui ka konkreetsete kalendriliste ja looduslike viidete kaudu (VR: 19-20). Rõngu suvetardumust võib muidugi põhjendada asjaoluga, et tegemist oli autori pere suvekoduga – ehk kui seal viibitigi vaid suvel, siis nähtigi seda kohta vaid ühe neljandiku vältel aastast – ent samuti võib Rõngu rõhutatud suvisuses näha ka hüperbooli, mis aitab lapsepõlve emotsionaalset soojust ning helgeid meeleolusid eriliselt alla joonida. Sellest aegruumist on välja jäetud kõik negatiivne, ning kuigi autori lapsepõlve jäi ka tema ema varajane surm, ei avalda see Rõnguga seostuvatele positiivsetele kvaliteetidele märkimisväärt mõju. Rõngus ollakse alati õnnelikud, kaitstud, lähedastega koos. „Aeg hoiab kodu (lapsepõlvemaad) neitsilikult puhtana, õilistab seda kujutlustes,“ nagu on lüürilise mina hoiaku võtnud kokku Talvet (2005: 275). Siinkirjutaja lisaks, et seda teeb eelkõige „seiskunud“ aeg.

Samas on Rõngu igavikulises suves märgata ka erinevaid ajalisi kihistusi. Seda muljet aitavad luua lapsepõlvefotosid kirjeldavad tekstid. Päevapiltide kirjeldustel on Ivaski luules ka üldisemalt eriline, mälestusi korrastav tähendus: *Nagu aegade kaleidoskoobis / rahuneksid tiirlevad killud / selgeks pildiks, päevapildiks* (Vk: 64). Bachelard on

arvanud, et mälestuste kindel pesitsemine ruumis on nende säilimise oluliseks aluseks: „Mälestused on tardunud ja mida kindlamini nad on kinnistunud ruumis, seda tugevamad nad on“ (1999: 45). Mihkelev kirjutab, et mõnikord on kohtade eesmärgiks luules mäletada midagi olulist minevikust või ajaloost (Mihkelev 2006: 306). Ivaski luule puhul näivad mõlemad väited hästi paika pidavat, sest *kus* miski aset leidis, tundub mälestustest kõnelevate tekstide puhul olevat vähemalt niisama oluline, kui *mis* seal toimus. Iga kirjeldatud koht koondab Ivaski luules enda ümber sellega seotud sündmuseid, inimesi, olukordi ja tundmuseid.

Varasemaid Rõngus veedetud suvesid lüüriline mina ise otseselt mäletavat ei paista, foto on siin oluliseks abivahendiks noorema iseenda ette kujutamisel: *mu elu esimesi päevapilte tehti / mu esimesel elusuvel ema süles / veranda keskel rahulikult istudes. // See paistab olevat mu õige / sünniaeg ning sünnikoht, / mitte paar kuud varem Riia, / nii nagu ürikutes seisab* (VR: 21). Lüüriline mina on selles kirjelduses niiöelda lugejaga samal positsioonil, tal ei tundu olevat otseseid mälestusi sellest, mis tunne oli ema süles istuda, kuid tänu säilinud fotole on tal võimalik seda tagasihaaravalt kujutleda, muuta see tagantjärele tähendusrikkaks momendiks. Vastupidise mulje loob aga teine „Verandaraamatus“ leiduv kohakirjeldus (VR: 19), mille juurde kuulub ka teose esmaväljaande kujunduses kasutatud foto. Selle peal olevad inimesed istuvad pildistaja (ja vaataja) suunas seljaga, nende nägusid näha ei ole; luuletekst aga täiendab, et tegemist on Ivaski ema ning Frantsiskus Varslavani nimelise maalijaga. Tuba on kaadrisse mahtunud avaralt – vasakus küljes paistab heledalt valgustatud aken, mille ülemises osas võib aimata tumedamast klaasist vitraaži; foto paremas küljes on aga aimata hämarama, toapoolsema akna serva, millele vastab teisel kirjeldus *viis avaust valgusse / kaks tagasi hämarusse* (VR: 14). Kõnealuse fotokirjelduse muudab tähendusrikkaks ent asjaolu, et see algab olfaktoorse aistingukirjeldusega: *Magusalt lõhnab tükeldet kalmus / veranda puhtaksküürit põrandal* (VR: 19). Selle väikese, kuid tähendusriikka nüansi kaudu osutab lüüriline mina, et ta mitte ainult ei vaata stseeni koos lugejaga pildi pealt (nagu see näis olevat esimese näite puhul), vaid vahendab talle niiöelda pilditagust teadmist, mis vaid nägemismeelele toetudes jääks varju. Fotod

aitavad niisiis lapsepõlve erinevatest etappidest ettekujutust anda, tuues nähtavale Rõngu-lapsepõlve erinevaid ajalisi kihistusi.

3.3. Pesa ja majaka kujundid

Nagu eespool viidatud, antakse verandale kui kohale luules tagantjärele sünnikoha staatus: *Ma valiksin veranda omast tahtest, / kui ainult saatus lubaks valida, / kus esmalt näeme päevavalgust* (VR: 21). Sünd on sündmus, mis verandaga äärmiselt tugevalt seostub. „Veranda sünni“ esimeses tekstis kirjeldab lüüriline mina, et *kui ma alles emaihus olin, / mõtles isa, et me suvekodu – / pime väike vanaema tare, / poegadelt mäele ehitet – / muutub pea liiga kitsaks* (VR:13). Lüürilise mina enese oodatav ilmaletulek on seega otseselt põhjuseks, miks majale veranda juurdeehitust üldse planeerima hakatakse. Järeltulija ootuses tuleb lüürilise mina isa *verandamõttele: / kui lisaks laevanina majale, / tõstaks katust nagu tiibu, / punuks ärklipesa nende alla!* (samas) Veranda kui koha olemust väljendab selles kirjelduses turvalise pesa kujund. Pesa on siinkirjutaja arvates üks kahest verandaga seostuvast põhilisest ruumikujundist – teiseks neist teed näitav majakas või latern; nende vaheldumine sõltub aga sellest, kas lüüriline mina tajub end verandaruumis sees või sealt väljaspool olevana.

Ehitusplaane pidava isa taotluseks on punuda *ärklipesa* (samas), ehitusmaterjaliks vaigulõhnlised männilauad, mille puusoontemuster hakkab luuletuses meenutama linnupesa oksaraagudest põimitist: *päikesekeeriste ning radadega laes, / puitunud ämblikuvõrkudega põrandas* (VR: 24). Osutatakse, et tegemist on ehitisega, mis on loodud eelkõige vanemlikust instinktist. Kui ehitaja soovib tõsta *katust nagu tiibu* (VR: 13), meenutab see kujutluspilt lindu, kes varjab poega oma välja sirutatud tiibade all. Ivask on kogumikus „Verikivi“ kirjutanud isalt päritud sõrmusest, millega seostub lüürilisele minale pikaajaline kaitse all olemise tunne (VK: 67) – sellist kaitse all oleku tunnet sugereerivad ka lüürilist mina igast kaarest ümbritseva, isaliku hoolitsusega loodud veranda kirjeldused.

Bachelard arvab, et kodumajas, mida võrdsustatakse kujutluses pesaga, elatakse usaldusega juhul, kui selles saadakse algusest peale osa turvatundest. Selline maja-pesa ei tunne maailma vaenulikkust – kui kogemus sellest lisandub, siis alles hiljem, sealt lahkumise järel. (1999: 159) Tugevale kaitstusetundele viitavad „Verandaraamatu“ puhul juba read Odisseas Elitiselt laenatud motost: *Et sa lindude poolt küsitelduna / ning kreeka sõnust lehestikku / rüütuna oleksid alati kaitstud* (VR: 6). Pesa-verandat kirjeldatakse teose esimeses osas eelkõige seesolemise kohana – lüüriline mina vahendab lugejale kogemust, mis tunne on olla veranda turvalise ruumi sisemuses, veeta oma elu esimesed aastad muretu ja rahulikult perekonna armastavas rüpes.

Rõngus veedetud lapsepõlvele antakse kirjeldustes müütiline mõõde. Muidu üsna argisest verandast võib saada Noa laeva sisemus, *millest hiljuti lahkunud / õnnelikult õitsvasse loodusse / nii loomastik kui inimkond, / ja laevakere jäänud tühjaks / kõigest, ainult mitte ootusest*. (VR: 16), samastades Rõngu lapsepõlve inimkonna lapsepõlvega, veeuputuse-järgse uue algusega. Müütiline mõõde ilmneb ka maailmamuna-kujutelma kaudu: *Siledaks hõõveldet veranda / tuletas vahel meelde muna, / mille koorest imbus / mahe valgus kollasesse / südamikku, kus peidus / olin mina ihuüksi, / hinge kinni pidades*. (VR: 33) Pesa kujund muutub siin mitmetasandiliseks: veranda-pesa, mis lüürilist mina turvaliselt ümbritseb, saab nüüd omakorda munaks, milles lüüriline mina alles ootab sündi, enesekssaamist ning kokkupuudet välismaailmaga⁷. Lüüriline mina ja teda ümbritsev keskkond on pole mitte lihtsalt harmooniliselt kooskõlas, vaid teineteisega samastunud, üksteisesse sulandunud. Veranda kirjeldus kõlab selleski punktis hästi kokku Bachelardi pesa-maja aksioomiga, mis „identifitseerib pesa maailmaga ja teeb temast maailma keskpunkti“ (1999:159). Relphilikult öeldes on lüüriline mina Rõngus eksistentsiaalne kohalik, kuivõrd see koht on saanud lahutamatuks osaks temast endast (Relph 1976: 55). Rõngu suvekodu pesa-maja on „Verandaraamatus“ kirjeldatud kui Ivaski lüürilise mina turvalise maailmas-olemise

7 Psühhoanalüütilises raamistikus on „Verandaraamatut“ vaadelnud Arne Merilai, nimetades seda poeemiks „embrüonaalsele kaitstusele, milles meie vanemad meid elu lõpuni hoiavad, isegi siis, kui me neist füüsiliselt juba võõrdunud oleme.“ (Merilai 2011)

kogemuslik alus, sellega seostuv turvatundekogemus on aga tugevalt internaliseeritud ning saanud tema enesetunnetuse lahutamatuks osaks.

Verandaga seostuvate topofiilsete kvaliteetide, turvatunde ja õnnelikkuse avaldusi leiab esimesest osast veelgi. Bachelard toob näite majast, mille lävi on lihtne ja külalislahke (1999: 155) ning neid omadusi peegeldab ka sissepääs Rõngu verandale: *Nagu jaapani teemajja astuja / tundub tarest verandasse mineja: / kerge kummardusega, hardunult / peatub ta valgusallika lävel, / mis koosneb vaid avarast suvest / seinast seinani* (VR: 16).

Bachelard nendib ka, et maja ja pesa nii heldinud seostamiseks peab olema maja, kus kunagi õnnelik oldi, kaotanud (1999: 155). „Verandaraamatu“ teise osa alguses kirjeldatakse verandat juba mitte kui seestpoolt kogetud pesa, vaid kauguses vilkuvat majakat, *mis vajus / unarusse, kuid ei unustanud meid, / püsis edasi olemuse kaartidel ja mis viitab alati teed / karidest mööda kodusadamasse* (VR: 27). Võrdlust majakaga võib märgata aga ka juba debüütkogumikus: *Ent hiilis vist minugi lapsepõlv uttu. / Säält nii nagu majakas vilgub üks ruut, / mis punaselt hõljus, kui uinusin ruttu, / et näeksin kui kukke teist suve ma uut.* (TT: 30). Niisiis ilmneb, et tegemist on pesaga, kust on lahkutud, majaka ja laterna kujundid osutavad aga, et Rõngu lapsepõlvest kaasa antu on lüürilisele minale hilisemas elus toeks: *Nii nagu salalatern südames, / veranda valgustas mu eluteed* (VR: 21). Nendes kujundites võiks näha nostalgilise kodu mõiste avaldumist, kuna seal kogetud õnnelikkuses seisundisse igatsetakse väljastpoolt täiskasvanuna läbivalt tagasi.

3.4. Veranda kui kohanemise metafoor

Mihkelev kirjutab, et tegelike ajalooliste ja geograafiliste kohtade kirjeldused ei tähista luules tihtipeale mitte ainult kohti, vaid võivad hõlmata eneses mitmesuguseid tähendusi (Mihkelev 2006: 307). Veranda muutub „Verandaraamatu“ lõpus materiaalsest objektist luuletaja meeles või hinges eksisteerivaks abstraktseks ja mentaalseks kontseptsiooniks (2006: 312).

Kuigi armastatud kohta (ega lapsepõlvegi) pole võimalik tagasi pöörduda, käib sealsest aegruumist pärit baasturvatuks lüürlise minaga siiski kaasas. Turvaline lapsepõlv on edasises elus kindlustunde aluseks, kuna sellest on saanud:

*inimese pärisosa,
kes otsib alust elukihtides,
et elutuuma avastada
ja salajõudu ammendada.*

*Veranda võib ju olla teatav vaade
aknast, videv ärklituba,
kasekarbike või nurgas vana tool,
kus saame rahuneda kooskõlani
kõiksuse endaga. Siis jälle elada
taasleitud vaimse mõõdu järgi.*

(VR: 36)

Veranda kui *vaimus vaimuna elustunud* (VR: 66) mentaalset kontseptsiooni võiks siinkirjutaja arvates tõlgendada kui metafoori, mis viitab lüürlise mina kohanemissuutlikkusele. Veranda hakkab „Verandaraamatu“ lõpus sümboliseerima lüürlise mina võimet asukohast sõltumata leida endas alati jõudu *rahuneda kooskõlani kõiksuse endaga*, leida elus tasakaal ning tunnetada, et maailmas on tema jaoks olemas

koht.

Kuna turvatundekogemus on saanud luulemina *pärisosaks*, internaliseeritud koduks, ei vangu see ka siis, kui ta aastakümneid hiljem uuesti Rõngusse naastes leiab eest laostunud koha:

*The birch was there when I was born.
The birch was there when I returned
fourty-four years later.
My closest relatives had died.
The roof collapsed on the veranda
of our summer home. Around it
nettles grew the height of man
to sting me better in the eye.
Could this have been my childhood place
where I began to love the earth?
Only the birch was there to give an answer.
It had not moved, it had not changed,
it had become more firmly there
for what it was created:
a witness to both earth and heaven,
a messenger from past to present,
a tree shaped like a guardian angel.
(BE: 23)⁸*

Kuigi Rõngu suvekodu on tundmatuseni muutunud, inimekatega loodud ehitised pole

8 Kask oli seal, kui sündisin. / Kask oli seal, kui naasin / nelikümmend neli aastat hiljem. / Mu lähimad omaksed olid surnud. / Me suvekodu veranda katus / sisse varisenud. Selle ümber / nõgesed, mis inimese kasvu, / et salvata mind otse silma. / Kas see sai olla minu lapsepõlvemaa, / kus hakkasin maailma armastama? / Ainult kask veel oli vastust andmas. Tema polnud läinud ega muutunud, / ta oli samal paigal juurde saanud kindlust / olla, milleks loodud: / nii maa kui taeva tunnistaja, / mineviku käskjalg olevikku, / kaitseingli kujuline puu. (Ivask 2001: 81)

ajahambale vastu pidanud ning interpersonaalne tasand nõrgenenud, ei mineta see koht lüürilise mina jaoks oma tähendust. Relph kirjutab, et pole midagi ebaharilikku selles, kui aastatepikkuse äraoleku jooksul naastes leitakse koht olevat täielikult muutunud, kuigi väliselt on kõik ikka samasugune (Relph 1976: 31). Ivaski puhul leiab näite täpselt vastupidisest kogemusest: kuigi koht on täiesti muutunud, on tunne ikkagi sama – lüüriline mina on kohaga aset leidnud muutustest (ja küllap ka iseendagi muutumisest) hoolimata sinna ikkagi juurdunud, mis võiski olla see vaikiv vastus, millele kase metafoori kaudu ülal tsiteeritud luuletuses osutatakse.

Ivar Ivask on „Verandaraamatule“ ja okupatsiooniaja lõpus aset leidnud Rõngu-külastusele tagasi vaadanud järgnevalt: „See oli minu tõeline kojutulek Rõngu. Ja nad võtsid mind ka vastu nii, nagu mina olen end tunnetanud – ja see on väga lihtne, ma olen südamepõhjas jäänud Rõngu poisiks. Kahjuks on suvekoht, kus meie veetsime oma suvesid iseseisvuse ajal, tõesti lagunenu ja väga halvas olukorras. Aga õnneks ma olen kirjutanud selle kodukoha veranda üle terve poeemi, mille nimi on „Verandaraamat“. Ja sääal ta särab selles puhtuses ja selles valguses nii, nagu mina teda mäletan oma lapsepõlves. Nii et hooned lagunevad, inimesed surevad, aga koht jääb. Ja Rõngu on alles ja on tugev ja inimeste südamlikkus suur.”⁹

3.5. Sünni ja surma polaarsus, elu- ja perekonnaring

Talvet on Ivaski luulet käsitledes kõnelenud „suguvõsalisest personalismist“ (2005: 275). Tegemist on kitsamas mõttes perekonna, laiemas mõttes aga kogu suguvõsa elukäiku kajastava temaatikaga, mis avaldub suhetes abikaasa, isa, varalahkunud ema, lähisugulastega. Rõngu on sellisena tugevalt interpersonaalne – sellega on seotud vähemalt kolme põlvkonna elud vanavanematest lapselasteni. Neist eludest kirjutatakse Rõngu kontekstis eelkõige seoses „Verandaraamatu“ osaga „Veranda ringis“ – ring

⁹ Tsitaat on võetud Eesti Rahvusringhäälingu arhiivis leiduvast 1989. aasta saatest „Balti eeleegiad“: <https://arhiiv.err.ee/vaata/balti-eleegiad>. Tsitaadi algus 15:20.

viitab siin inimestele, kes on haaratud perekonnaringi või seisnud sellele väga lähedal, olnud lüürilise minaga veresidemete või sotsiaalsete suhete kaudu seotud. Ivaski luulet võiks siinkirjutaja arvates tervikuna iseloomustada kogukonda loovana, kuna olulisi suhteid ja elu jooksul kogunenud kultuurilisi sümpaatioid on jäädvustatud läbivalt. Parafraseerides Tarvast, võiks sellist kogukonnaloomist nimetada „selektiivseks, kuid hõlmavaks avatuseks“ (2006: 7).

Sünd ja surm on polaarsused, mis jagavad Rõngu kaheks. Kui veranda on tihedalt seostatud sünniga, siis ei paikne surmgi sellest kuigi kaugel, tuletades end ikka ja jälle meelde lähistel asuva kalmistu ruumilise läheduse kaudu. See ruumiline kõrvutipaiknemine Rõngu-kujutlustes toob kohaga seotud inimeste elukaare kaks ajalist otspunkti teineteise lähedale – ring võib niisiis tähistada ka üksikisiku eluringi (mis jaguneb Ivaski luules korduvalt ka individuaalseteks aastaringideks). Sünni-koha ja surma-koha läheduse üheks avalduseks on ka „Verandaraamatu“ kompositsioon, mis teose nelja sisuosa ühendab ning ka selle sõnumit võimendab, avardades teose ruumi ülesehitust kontsentrilisi ringe või tasandeid mööda: „Veranda sünd“ keskendub ruumiliselt verandale, suvemajale ja selle lähiümbrusele, „Veranda ringis“ hõlmab eneses aga juba laienenult ka Rõngu surnuaeda. „Veranda maailmas“ viib lugeja juba peamiselt Eestist väljapoole, nooruses kogetud Marburgi; ning „Veranda vabadus“ käsitleb viimaks täiskasvanuiga ning liigub ühelt poolt abstraktsetel sisemaastikel, teiselt poolt aga avardab teose kunstilist ruumi kosmiliste mõõtmeteni. Seega toimub teoses pidev ruumiline avardumine, mis siiski säilitab alati kindlalt oma lähtepunkti, suubudes Ivaskile iseloomulikku vabasse, avarasse ja igavikulisse maailmatunnetusse. Veranda kui ruumiline ja tähenduslik kese püsib teoses aga alati silmis. Talvet on Ivaski poeetikale tervikuna pidanud iseloomulikuks, et „kosmilisest avarustundest hoolimata ei muutu Ivaski luule peaaegu kunagi abstraktseks“ (Talvet 2005: 272).

Sünni ja surma polaarsuses muutuvad argipäevasemadki sündmused, toimingud ja objektid tähenduslikuks ning isegi püha(liku)ks – neis peitub *oluline lihtsus*, üks autori poeetilisi printsiipe, millele on „Verandaraamatus“ viidatud kahel korral (VR: 15; VR:

52). Olulise lihtsuse kontseptsioon osutab minu meelest eelkõige sellele, et lihtsus kui selline (puudutagu see siis tekstide poeetikat või nende sisu) ei tähenda iseenesest veel triviaalsust – vastupidi, lihtsad hetked ja kirjeldused võivad elu olemuslikku külge suurepäraselt edasi anda, seda aga vaid juhul, kui nad omavad oluliste elureaalide – sünni, armastuse, loomingu, surmaga – sügavamat suhet.

Niisiis viitab ringi kujund Rõnguga seoses ruumilisele piiritletusele (lähiümbrus) ja selle kogemise aja piiratusse (lapsepõlv); samuti ka isiklikule eluringile ning selle jagunemisele üksikuteks aastaringideks; ning samuti ka lähedastest koosnevale perekonnaringile ning sealt edasi viimaks ka kuulumisele laiemasse suguvõsaringi. Suguvõsaringi sümboliseerib Rõngu surnuaial paiknev ringikujuline perekonnamonument, mis on ühtlasi ka perekonnasidemete, juurte ja perekondliku mälu võrdkuju – ning ka omamoodi esivanematekultuse ilming, mis kinnitab, et Ivaskite suguvõsa juured asuvad Rõngus ka siis, kui ajaloo tuuled nad mööda ilma laiali puhuvad. Rõngu surnuaed ise võiks endast aga kujutada ruumipunkti, kus perekonnast lahti rebitud üksikindiviid võib lahkunutega taas kontakti astuda (Tintso 2013: 137) ja tunnetada nendega läbi aegade ulatuvat kokkukuuluvust¹⁰.

*My father's ashes were interred
on Oceanside by the Pacific.
My mother's grave cannot be found:
the churchyard is a park in Riga.
No matter. For they now belong
in that circle I discovered
at the cemetery of Rõngu,
father's birthplace in Estonia.*

¹⁰ 1988. aastast on Eesti Rahvusringhäälingu videoarhiivis säilinud salvestis "Külaline Oklahomast. Ivar Ivask Eestis", kus autor kirjeldab teleintervjuu raames oma esimest käiku Rõngu surnuaiale pikkade aastakümnete järel. Rõngu surnuaia kõige vanemas osas paiknevat perekonnamonumenti vaatamas käies valdas teda selle ees seistes tunne, nagu oleks tema kohaloluga „üks ring sulgunud“ (4:06). Ehk on nii kujundlikult kirjeldatud tunnet, et ollakse lahkunutega seotud.

*The family gravesite is a ring
 of nine stone vases with the names
 of my grandparents and their children.
 A taller vase stands in the middle
 without a name, for those
 who were not buried here –
 by chance, through war or exile.
 My uncle Karl, excluded from the ring,
 designed this poem out of stone.
 The ring shall stand for all our kin
 until the day the wind must come
 to seed the flowers in the vases.*
 (BE: 24)¹¹

„Verandaraamatus“ esitatud küsimust, *kuidas ulatun ma nii kaugele tagasi, / kuidas ühinen ma tolle vana / surnuaiaga Rõngus?* (VR: 28) võis siis ehk parafraseerida küsimusena: „kuidas säilitada sidet perekonna ja suguvõsaga, kellest ollakse nii ruumilises kui ajalises mõttes kaugenenud?“ Üks viis selleks on lahkunuid (või lihtsalt lähedasi, kes veel elus, kuid eemal) ükshaaval kõnetada, neid meeles pidada ning neist ja neile luuletusi kirjutada – nii leiab „Verandaraamatust“ tekste, mis kõnelevad emast, õest ja lapsehoidjast, kelle saabunud *kirjast hoovab sama soojust, / kui ta vanainimese viisil / jutustab, kuidas me kord / verandal elasime kui valguslaigus* (VR: 16), või siis näiteks sõtse Adelheidist, kelle elukäigu võrdkujuks on tema ametikoht Rannu mõisa virtinana. Adelheid omanduses on Union Horlogère kell, mille tiksumine teda läbi päevaste töökohustuste, aga ka öise une, lakkamatult elu lõpuni saadab. Adelheidi surma

11 *Mu isa tuhk sāngitati / Oceanside'is, Vaikse ookeani kaldal. / Mu ema haud on leidmatu: / kalmistu Riias muudetud pargiks. / Ükskõik. Sest nüüd nad kuuluvad / sellesse sõõri, mille ma leidsin / surnuaial Rõngus – isa sünnipaigas / Eestis. Perekonna rahupaik on ring / üheksast kivivaasist, millel / mu vanavanemate ja nende laste nimed. / Keskel seisab üks teistest kõrgem vaas, / ilma nimeta, neile, / kes pole maetud siia – j uhtumisi, / sõja või maapao läbi. / Mu onu Karl, ringist väljajätuna ise, / kavandas selle kivise poeemi. / jäägu see ring me sugu / mälestama, kuni kord tuleb vaid tuul, / et lilli vaasidesse külvata. (Ivask 2001: 82)*

järel läheb kell lüürilise mina valdusse: *Kell tiksus / tema kõrval valvsalt edasi. Nii nagu minulgi. / See kellakäik mind paneb mõtisklema, / kuis mulda kaob üks kella kandja teise järel, / kell aga tiksub tema surivoodi veerel / surematult edasi* (VR: 29). Töö annab siin igapäevase korduvuse läbi (Adelheidi) elule suuna ja mõtte ning ühtlasi pehmemdab ajalisi piire erinevate põlvkondade vahel.

Talvet kirjutab, et Ivask ületab üksikisiku elu ajalisi piire just seoses suguvõsaliste suhetega, kuna „aeg, mida kannab poeedi suguvõsa, on juba ise mahukam, kui seda saaks olla poeedi enda aeg“ (Talvet 2005: 273). Üksikisiku eluring kuulub Ivaski luules alati laiemasse suguvõsaringi, tema individuaalne saatus moodustab nii vaid ühe episoodi perekonna ja suguvõsa laiemas elukäigus – üksikisiku elu ei muutu sellisena veel laiemasse ajalisest konteksti kuuluvana tähtsusetuks, küll aga paistab selline seotus leevendavat individuaalse elusaatuse talumise vaevu.

3.6. Peatüki kokkuvõtteks

Käsitlesin esimeses analüüsipeatükis tekste, mis kirjeldavad mälestusi Rõngust. Mitmetähenduslik ringi kujund viitab Rõnguga seoses lüürilise mina individuaalsele eluringile ning üksikutele aastaringidele, perekondlikele ja sotsiaalsetele lähisuhetele (perekonnaringile) ning ka suguvõsalistele suhetele, mistõttu võiks Rõngut pidada tugevalt inimseoseliseks kohaks. Ringi kujundi kaudu on Rõngu ka ajaliselt ning ruumiliselt Ivaski luuletustes kohana piiratud ja piiritletud, mistõttu Rõngu joonistub Ivaski luules välja omaette mälestusliku, eredate meeleliste muljete läbi kirjeldatud kohana.

Rõngus paikneva suvekodu veranda on Ivaski luuletustes kirjeldatud kahel viisil. Kui veranda on ruumiliselt lokaliseeritav koht, võiks selles näha bachelardlikku turvalist pesa-maja, vanemate poolt loodud turvatunderuumi. Ent lõppkokkuvõttes on tegemist pesaga, kust on juba lahkutud, mistõttu kirjeldustes tõuseb esile ka nostalgilise kodu

mõiste. Kui verandale osutatakse aga kui „vaimus vaimuna elustunud“ mentaalsele printsiibile, võiks seda käsitleda metafoorina, mis osutab lüürilise mina suutlikkusele täiskasvanuna ka teiste kohtadega kohaneda.

Rõngu on kohana tähenduslikult polariseerunud. Kui veranda seostub elu algusega, siis Rõngu kalmistu osutab jällegi mineviku, perekondlike juurte ja suguvõsa suunas, ning kui kalmistu-kirjeldustega liitub ringi kujund, siis osutatakse, et lüürilise mina jaoks leevendab suguvõsa laiema ajalise konteksti tunnetamine tema individuaalse elusaatuse talumise raskust. Luulemina hoiakus Rõngu suhtes on märgata eksistentsiaalsele kohalikule omast hoiakut. Tugev seotustunne kohaga on kirjutatud läbi nii ruumiliselt kui ka sotsiaalselt – ning kuivõrd Rõngu seostub Ivaski luules sügavalt läbitunnetatud turvatundekogemusega, on kohalikkusel ka laiem eksistentsiaalne mõõde.

4. RIIA

Riia ja Läti on Ivaski luules Rõnguga võrreldes kujutamist leidnud vähem. Vaatlen järgnevaid üksikuid tekste: „Tartu ja Riia vahet“ (TT: 32), „Kristjan Jaak Petersonile“ (PAK: 35), „Lätile mõeldes“ (PAK: 38-41), „Riia, Kooli tänav 13–3“ (OO: 80). Ka kogumikust „Verikivi“ leiab kaks Riia-teemalist luuletust (Vk: 63-64). „Verandaraamat“ viitab Riia ja Rõngu vahelisele ühendatusele. Riia-tekstide keskseks tsükliks on siinkirjutaja arvates „Riia-sõnu“ (Ts: 15-21). Lätit ja Baltimaid kujutab teos „Balti eleegiad“. Riia seoses käsitlen ka paari Marburgist kõnelevat teksti (VR: 41-43).

4.1. Kodusaare kujund

Riias Skolas iela 13 aadressil, Eesti saatkonna hoones, elas Ivaskite perekond vahemikus 1930-1944, kuni Saksamaale emigreerumiseni (Tarvas 2001: 10-12). Nagu Rõngugi, kuulub Riia Ivaski luule lapsepõlvemälestuste poole pöördumisse osasse, ent need kaks kohta on kirjeldatud läbi antonüümipaaride (ema/isa, kool/mäng, linn/loodus): *Läti on olnud mu talvine ema – / suurlinn, kool ja laternahommikud. / Eesti jällegi suvine isa – / raiesmikumängude lõputa päevad* (PAK: 38). Lätiga seoses kerkib esile ka lüürilise mina ema varajane surm (PAK: 40), mis Rõngu päikseringis on varjatud. Ivask ei ole sellest sündmusest kujundanud kogu lapsepõlve varjutavat traagilist sündmust – kui sel lastakse välja paista, siis vaid emotsionaalselt hillitsetud viidete kaudu (VR: 34). Läti maastik seostub lüürilise mina jaoks naiselikkusega (BE: 15): lisaks emale on Ivaski luules selle maa feminiinse loomuse määrajateks ning valitsejateks veel ka amm, kes ema surma järel tema kohale asus ja kellega leiab hilisemas elus aset südamlilik taaskohtumine Valmieras (BE: 22), ning lätlannast elukaaslane, *who helped invent a lifetime / of our souls' geography* (BE: 15)¹².

Tarvas kirjutab, et „suvekoduga võrreldes näis talvine Riia olevat suhteliselt hall, ehkki

¹² kes aitas leida me elupäevade / sisima geograafia (Ivask 2001: 37)

Ivask on korduvalt vihjanud, et oma maailmale avatuse eest on ta tänu võlgu just tolele sadama- ja suurlinnale“ (Tarvas 2006: 12). Riia kodutänav, selle kastaniallee ning Kooli tänav korteriga seostub tugevalt saare kujund: *See maja Kooli tänav 13, Riias / oli talle kodu, oli kodusaar* (Ts: 17), mis osutab Riia-kodu kui koha põhimõttelisele teisitiolemisele võrreldes ülejäänud linnaruumiga. Kodu ümbritsev linn mõjub tervikuna ebakindla ja hajusa – efemeersena. Tekstis, milles lüüriline mina kirjeldab enda linnaruumis kulgenud meelisradu, mis viivad teda raamatukauplustesse ning sadamasse, sisendab kodumaja kastanitest varjatuna turvatunnet, sadam ühes avanewa merevaatega aga, *kust sireene karjus / uduseil õhtuil nagu / triiviksime ulgumerele* (Ts: 20) ebakindlust, sihitust ning ka ärevust tuleviku suhtes. Kindel, turvaline ja kodune ruum algab ikka alles kodualleest, linnaruumi avaramale ümbrusele need emotsionaalsed kvaliteedid olulisel määral ei laiene.

Näite linnaruumi kui ebakindla koha kujutamisest leiab ka „Riia-sõnade“ tsükli neljandast luuletusest, mis visandab lüürilise mina lapsepõlve stabiilsust (*seadust*) ja etteaimatavust, kujutatuna läbi rutiinse teekonna koolist koju ning harjumuspärase suviste väljasõitude Rõngusse. Luuletusse lõikab ootamatult sisse kirjeldus purustatud linnast (ja aimatavasti ka purunenud lapsepõlvest): *See seadus murti Teise / Maailmasõja murranguis. / Siis aga hävis kõik: nii riik / kui saatkond, vapid, lipud, / kodu, kastanid... / Ja Kooli tänav oli koolnuid täis.* (Ts: 17) Läbi lüürilise mina isiklike mälestuste ja tähendustega täidetud kohakirjelduse sedastatakse seega Baltimaade laiemat XX sajandi ajaloolist kogemust ning sealjuures eksplitseeritakse ka ajalooliste sündmuste mõju üksikisikule.

Nagu peatükis 3.5. öeldud, on Rõngu ruumikirjeldustele omane kontsentriselt laienev suund. Suhe Riia kodumaja ning ümbritseva linnaruumi vahel ehitub samuti üles kontsentriselt, kuid suunaga väljast sissepoole, liikudes üldisemalt ja impersonaalsemalt konkreetsema ning isiklikuma suunas: *Riia laht. Saatkonna maja. Isa kabinett / raamatutega laeni.* (Ts: 16) Ka sellel kodul on oma lävi, mis siseruume ümbritsevast maailmast eraldab, ent Rõngu suvemaja sissepääsuga võrreldes

kujutatakse sisenemise rutiinseid liigutusi (tallusruumi) taas täpselt vastupidisena: kui Rõngu verandale astutakse *nagu jaapani teemajja /.../ kerge kummardusega, hardunult* (VR: 16), siis Riia korterisse siseneja *sai tiivustatult tõusta valge / paraadukseni / ja helistada* (Ts: 18). See on kodu, kuhu ei astuta niisama sisse, vaid enda tulekust märku andes, või küsides, kas keegi ikka on teisel pool ust kodus, uksekella helinat kuulmas? Lüüriline mina esitaks siin justkui küsimuse, kas tema mälestuste korter on ikka asustatud? Mõlemal juhul võib arvata, et tegemist on „sakraliseeritud lävedega“ (Bachelard 1999: 314), mille taga asub eriliselt hinnatud, väärtustatud ja austatud kodukoht, lapsepõlvkodu *kadunud maailm* (Ts: 18), milles sisalduvad objektid hoiavad alal mälestusi möödunud ajast:

*Vaid mälu lävi eraldas sind sellest,
mis ukse helistades oli jälle
sinu pärisosa: need pildid, peeglid,
riiulid täis surnud kirjanike vaimusõna
lõid võbisedes õitsele*
(Ts: 19).

„Luuletuses „Riia, Kooli tänav 13-3“ nimetab Ivask oma tegelikuks kooliks vanematekodu, kus isa töötoas ootasid teda raamatud ja kus sai alguse vaimustatud lugemine.“ (Tarvas 2006: 12) Isa töötuba esindab Ivaski luuletustes kogu Riia mälestuste-korterit:

*Oma koolidest ei tea ma laulda.
Neid oli mitu. Ma polnud kambajõmm.
Mu õige kool oli hoopis kodus,
kus türgi vaip rippus ukse avangus,
mis isa töötuppa viis:
roheline sohva, nurgas kamin,
üks vana hollandlane*

*mille isa antikvariaadist leidis,
tasahilju tuhmus ühes tapetiga,
käeulatuses riiulitel Rilke, Tuglas,
Tagore, Hoffmansthal ja Baudelaire.
Kuid kõike seda ühendades ülendas
laeni kõrguv kirjutuskapp:
oh neid koldseis varjundeis pindu,
neid kaari, nuppe ja peensusi,
neid suuri ja tillukesi laekaid!
Sääl kirjandusega sobitasin sõprust
ning oma esimesi salme sättisin.
(OO: 80)*

Tuan leiab, et mineviku meenutamise üks olulisi põhjuseid seisneb vajaduses tunda, et ollakse enamat sellest, mida oleviku kitsas ajahetk ette annab. Üks viis mineviku „murenevate maastike“ ajavoogudest päästmiseks on kätkeka kadunud aeg käegakatsutavatesse objektidesse, mis meenutaja enese olemust kõige paremini edasi annavad. Kujundlikult öeldes on aeg asjades ankrus. (Tuan 2001: 186-187) Mihkelev on „Verandaraamatu“ aegruumist kirjutades osutanud, et täiskasvanu pilk tähtsustab lapsepõlve väikeseid objekte tagasihaaravalt (Mihkelev 2006: 311), sama näib kehtivat ka Riia-luuletuste kohta, milles lapsepõlve mälestuslikud objektid on koondunud lüürilise mina isa töötuppa. Nende objektide seas kõrgub isa raamaturiiul, mis sisaldab Ivaski noorpõlve olulisi autoreid (Tarvas 2001: 12) – kuid kirjanikud, kelle poole vaimustusega vaadatakse, ei ole lihtsalt kauguses terendavad eeskujud, kelle järgi ise oma *esimesi salme sättida*, vaid ka sõbrad ja kaaslased, kelle puudumisele koolielus lüüriline mina viitab. Tuan arvab, et isiklikku raamatukogusse kuuluvad teosed on killud selle omaniku intellektuaalsest ajaloost (2001: 187). Nii paigutab lüüriline mina Riia lapsepõlvekoju retrospektiivselt oma intellektuaalsed juured, seostades seda esimeste oluliste loominguliste mõjutuste tajumise ning tulevaste vaimsete püüdluste suunaga.

Ivaski luuletuste seas ka paar teksti, mis on pühendatud kooliaastatele Marburgi Ülikoolis, kus autor õppis vahemikus 1946-1949 ning abiellus Astrīde Hartmanisega (Tarvas 2001: 15). Neid tekste võiks käsitleda Riia-temaatika täiendusena. „Tänu sõnade, kogumikus mõtiskletakse tagasihaaravalt saatuse keerdkäikude üle, mille tõttu Ivar ja Astrid kohtusid alles ülikoolis, kuigi oli elatud *põiki üle / sellesama Kooli tänava / .. / noid pikki / Riia lapsepõlve aastaid / ilma et me saanuks / kasvõi ainsat sõna, pilku / omavahel vahetada! Kõik teised aga / tollal juba tundsid sind.* (Ts: 21).

Marburgiga seoses antakse edasi märgatavat vabanemis- ja avarustunnet, mis ei ole pagulasluule puhul tüüpiline nähtus; kuigi ollakse *kodumaatu* (VR: 41), valitseb tunne, et *elusana oled pääsind põrgust* (samas). Selle „Verandaraamatu“ teksti puhul näivad hästi kehtivat Karl Muru sõnad, mis on öeldud küll ühe Ivaski Rooma-luuletuse kohta: „Mõeldud pole loomulikult mitte ainult rännuvabadust, vaid eelkõige vaimse eneseteostuse ja loomingu vabadust, mis võidetud kodumaa minetamise hinnaga“ (Muru 2001: 312).

4.2. Eesti-Läti rada ja Baltimaad

Kuigi Riia (ja Läti) ning Rõngu (ja Eesti) on mälestuslike kohtadena kirjeldatud teineteise vastandpaaridena, ühendab neid hästi sisse tallatud rada, mida mööda sammuvad peale lüürilise mina enese veel õige mitmed isikud. Riia ja Rõngu reisib kõigepealt tema isa: *Ta vilistab astudes märke / just nagu ta alati tegi / hilisõhtul saabudes Riia ja Rõngu / laste kilkevaks üllatuseks. / Ema muidugi teadis sellest, / end hoidis saladuse endale.* (VR: 20) Riia ja Tartu vahelist teekonda on enne lüürilise mina sünni läbinud aga ka tema vanaisal, kes *sõitis soolavooridel / Tartu-Riia vahet* ning kel oli oma olmelistel reisidel aega siiski ka *tähtede tähendusest* unistada (TT: 32). Enne Ivaski on seda teed käinud ka eesti luule arhetüüpne rännumees Kristjan Jaak Peterson, kelle poole Ivask pöördub, olles temaga *uidanud samul vanalinna tänavail*

(PAK: 35). Ivaskit ja Petersoni ei seo muidugi ainult ühiselt läbitud tänavad, vaid temast saab selles luuletuses ka omamoodi kaasteeline: polüglott, poeet ja mõttekaaslane, kes kumbki omal kombel neile kätte saadavate keelte ja kultuuride paljususe keskel eesti keele kui luule- ja kultuurkeelee kasuks on otsustanud. Nii ilmnevad Tartu, Rõngu ja Riia, laiemalt ka Lõuna-Eesti ning Läti, Ivaski luules ühisesse poeetilisse ruumi kuuluvatena.

„Balti eeleegiates“ paisub Eesti-Läti paralleel riikide ühise ajaloolise kogemuse läbi Balti ühisruumiks, mille loodust kujutatakse ühtse tervikuna, näiteks läbi merevaigukildudest kaetud ühise rannajoone ja elujoontena maastiku peopesas voolavate jõgede (Daugava, Nemunas, Emajõgi; BE: 18). Põhjamaist loodust kujutatakse kõrvuti sisemaaga, mis on sõdadest ja taudidest armistatud (BE: 10) ning mille elanikke painab holokausti ja Gulagi „koletu tühjus“ (BE: 26).

Balti riikide ühise ajaloolis-poliitilisele tausta visandamisele lisaks kujutab Ivask nende käekäiku ent väga isiklikust perspektiivist, kahandades geograafiliselt ulatusliku ala läbi üksiku elusaatuse, tema omaeluloolise narratiivi, hoomatavasse suurusesse ja intiimsesse lähedusse. Intiimsuse poetika läbib tekste, mis räägivad kohtumisest ammega Valmieras (BE: 22), Rõngu lapsepõlvest ja hilisemast Eesti ja Soome sarnastuste äratundmisest (BE: 16), pühendustekstidest rahvuskultuuriti tähtsustatud luuletajatele (Betti Alver, Czesław Miłosz, Henrikas Radauskas). Omaelulooline narratiiv ja subjektiivne, isiklikul kogemusel põhinev vaade, muudavad inimhõõtmeliseks selle, mis muidu jääks ehk vaid kaugeks üldistuseks.

Lüürilise mina kui kohaliku „seestpoolt“ kostvale häälele vastandub Baltimaid „väljastpoolt“ vaatlev pilk, mistõttu on Balti riigid esitatud ka Euroopa perifeeriana, olles selle *almost anonymous shores / in overexplored Europe where the Baltic / still hides a lunar side, unilluminated /.../ There are Third World pockets inside Europe / one tends to overlook, anonymous shores / marked with and x or a mental question mark.*

(BE: 11)¹³

4.3. Peatüki kokkuvõtteks

Riia on Ivaski luules teine koht, mis hoiab alal lapsepõlvemälestusi. Riia ja Rõngut kujutatakse mitmeski mõttes vastandpaaridena: kui viimane on seotud emotsionaalse baasturvatundega, siis esimesse paigutab Ivaski lüüriline mina oma intellektuaalsed juured. Kui Rõngu seostub puhkuse, suve ja isaga, siis Riia kooli, talve ning ema, abikaasa ja ammega. Riia-kodu põhikujundiks on kindel saar, mis paigutub efemeersesse linnaruumi. Lüüriline mina seostab Riia enda vaimse kujunemistee algusega – enesetunnetuslikus plaanis ilmneb see koht tema identiteedi lahutamatu osana ning seetõttu võib lüürilise mina hoiakut taas pidada eksistentsiaalsele kohalikule omaseks. Viidates Riia-kodu hävimisele Teise maailmasõja käigus, seostab lüüriline mina isiklike kohamälestusi piirkonda mõjutanud laiema ajaloolise kogemusega ja eksplitseerib nii ajalooliste sündmuste mõju üksikisiku elusaatusele.

Kahes esimeses peatükis vaadeldud kohti ühendab Ivaski luules hästi sisse tallatud ning isiklike seoste läbi mõtestatud rada, mis loob Ivaski luules omapärase mälestusliku Lõuna-Eestit ja Lätit hõlmava ühisruumi. See ruum laieneb teoses „Balti eleegiad“ omakorda Baltimaade ajaloolist saatust kajastavaks kunstiliseks tervikuks.

13 *Peaaegu nimetud rannad / risti ja põiki läbiuuritud Euroopas, kus Baltikum / ikka veel kätkeb endas kuu teist külge, valgustamatut /.../ Euroopa sees on kolmanda maailma taskuid, / millest kiputakse vaatama mööda, nimetuid randu, / mida tähistab X või mälus tiksuv küsimusmärk.* (Ivask 2001: 33)

5. SOOME

Soome-teemaatika on Ivaski luules ulatuslik, saades alguse tsükliga „Soomele tänuks“ (TT: 13-26). Kogumikus „Päev astub kukesammul“ leidub tsükkel „Soomes ja saares“ (PAK: 47-63), „Ajaloo aedades“ on soomepärasest loodusmaastikku leida mitmetes tekstides, kuid olulisemateks pean selles luulekogus tekste, mis kõnelevad Soome kodususest ja Eesti lähedusest (AA: 40-41; AA: 60; AA: 81). Järgnevad tsüklid „Nähtamatu soomus“ (OO: 7-24), „Üks suvi haikudes“ (OO: 25-42) ja „Sunttila päevikust“ (OO: 91-106). Kogumik „Tänuõnu“ võtab Soome-külastusi kokku kolmeosalises luuletuses „Viisteist suve Soomes (1958-1987)“ (Ts: 10) ja luuletuses „Isiklikku“ (Ts: 55-56). „Balti eeleegiates“ leiab Soome-teemaatika käsitlemist veel ka 3. ja 8. eeleegias (BE: 11; BE: 16). Soome loodusmaastikust rääkivaid tekste leidub Ivaski luules veelgi, kuid arvan, et tuumse osa seda kohta kujutavatest luuletustest leiab eelpool mainitud terviklikest luuletsüklitest.

5.1. Loodus ja keel

Soome-tekstide taustal on Ivaskite abielupaari suvised puhkusereisid, mille jooksul oli Ivar Ivaskil metsaüksinduses võimalik luuleloomingu keskenduda (Tarvas 2006: 42). „Soomele tänuks“ sai seetõttu Ivaski debüütliku esimese tsükli ning ka selle viimase luuletuse (TT: 26) pealkirjaks – asjaolu, mille kohta märgitud, et eesti luules puudub siiani pretsedent kellegi loomingu algamisest tänuõnadega Soomele (Kepp 2008: 493). Side Soomega on Ivaski luules tugev, isiklik ja pikaajaline – lüüriline mina loendab Soomes veedetud suvesid aasta-aastalt, jagades need lõpuks kolme koha vahel viisaastakuteks (Ts: 10) ja tuues nii esile tema jaoks olulisemad toponüümid Vaahersalo, Sunttila ja Mustalahti.

Elu Soome metsade rüpes on rustikaalne, üheks oluliseks Soomega seostuvaks

tegevuseks on omaette puhastumisrituaalidena kirjeldatud saunaskäigud, mil on vaimselt tasakaalustav mõju: *Ja kui paluja hinges vabastavalt ristuvad tuli ja muld, tuul ja vesi, saab ta nii kergeks, et ta enam ei uju, vaid juba kõnnib järve peal. Ja rahu, mis kõrgem mõistusest, on taas ta pärisosa.* (OO: 12) Kui Soomest lahkutakse, siis minnes *tasasel sammul ja kooskõlas kõigega / tasakaalus endaga* (OO: 105), seega on Soomekäigud Ivaski luules seotud teatava katartilise (Kepp 2008: 491), ihulise ja hingelise puhastumisega.

Soomes-luuletustes puuduvad ühe keskse kodumaja kujutlused, selle asemel tunneb lüüriline mina end seal koduselt üldisemas mõttes, kuna keel, kliima ja taimestik on tuttavad: *Nii kaugel põhjas elame et oleme kodus* (AA: 60). Kodune on eelkõige Soome looduskeskkond ise, mis kätkeb eneses lüürilise mina jaoks vaimse uuenemise potentsiaali: *Kaskedes näen oma maja / viirulisi alussambaid. // Äkki tõuseb järve pinnast / mineviku kaljupõhi. / Surm on lahkumas mu rinnast / nagu rändav lõhi.*¹⁴ (TT: 16).

Soome loodusest rääkivatele luuletustele on iseloomulik aistiliste elamuste, eriti taktiliste elamuste rohkus, mis loob mulje, nagu oleks lüüriline mina looduskeskkonnaga pidevas puudutuslikus kontaktis, näiteks juba tsiteeritud fraasis *nähtamatu soomus / Soome mu ümber*¹⁵, või ka „*kasta jalad öö hoovusse / mähi käed mere linikusse / tõsta kuud suu kõrguseni* (OO: 20). Luulemina rahulikku meeleseisundit annavad edasi viited vaikusele: *Pärani aknas suveöö / vaikuse valgusse hajuv. / Ujumise raugus üleni. / Sini-valgel laudlinal / kirjutan eikellelegi. / Niisama. Omaette. Endale.* (AA: 58). See on keskkond, millesse lüüriline mina võib tunda end üleni sulanduvana: *kuni olen ise ainult vari, / igavikust kostev karjasarv, / seeni ümberlukkav lehmakari, / vere kohal tiirlev sääseparv.* (TT: 17). Looduses viibimine viib neis tekstides rahukogemusteni, mille mõju on püsiv ega lahtu ka kaootilisemas linnakeskkonnas: *Nähtamatu soomus / Soome mu ümber / vaikuse allikas / suurlinna suuruses / kannan ma endaga / palukaõit* (OO: 24). Visuaalsetele kirjeldustele on omane visandlikkus:

¹⁴ Tsiteeritud read on võetud Ivaski esimesest eestikeelsest luuletusest.

keskendutakse enamasti paarile üksikule detailile, mille kaudu ümbrust iseloomustatakse. Sealjuures korduvad luuletustes ühed ja samad kirjelduselemendid: puud (kuused-kased), graniidipaljandid, selged järved, taevast. Need loodusobjektid on Soome olemuse mõistmisel lüürilise mina jaoks kesksed: *Samm-sammult järk-järgult / kümme aastat juba ja viies suvi / katsun mõista selle maa terviklust / tema sitkete kaskede sitkust / kalju + vesi + metsad + taevast / ei anna mujal Soome mõõtu välja / ainult siin liitub ürgne lihtsus / vastsete valguspindadega / nagu hea maja / astub luule inimesse ning läheb / loodusse tagasi* (AA: 40). Lüürilise mina hoiak Soome suhtes on lähedane empaatilisele kohalikule, kes juurdleb koha olemuse üle ning püüab leida ühisosa sealse maa ja inimestega ning tunnetada sellega ühtekuuluvust. Samas on ka selge, et päris eksistentsiaalsele kohalikule omast kuuluvustunnet Ivaski lüüriline mina Soomega seoses siiski ei saavuta: *Neli puud jäi Rõngu maha. / Nüüd istutasime kolme uuesti: / kask, ubin, pihlakas võrsub / võõras mullas. On's võõras muld / või olen seda hoopis mina?* (VK: 70).

Soome mõistmiseni viib Ivaski luules õigupoolest mitu teed, looduskeskkonna läbi elamine on neist vaid üks viis – niisama oluline on Soome ajaloo ja kirjanduse ning keelega seonduv. Lüüriline mina loeb ümbritsevast keskkonnast välja inimtegevuslikke, ajaloosündmustele viitavaid jälgi, täheldades: *Need sõdurihauad, kui maa enda armid, / nii hõlpsalt ei tasandu maastiku näos* (PAK: 57). Mõlgutamiseks annab ainet Soome kodusõja jälgede tabamine kirjanik Unto Seppäneni suvekodu külastades (PAK: 59): maja, mis asus varem Laadoga rannas ja kuulus varem vene kindralile, jääb Soome transpordituna kandma kuulitabamuse jälge, sealjuures on läbi lastud üks verandaaken – paralleel, mille esile toomine võib lisaks koha ajaloolise mõõtme kujutamisele viidata veel ka Rõngu veranda kättesaamatusele. Soome minevik ei ole neis kujutluspiltides midagi abstraktset või kauget, vaid ümbritsevas ruumis siiani silmaga tabatav, olles nähtav sellele, kes vastavaid märke lugeda oskab.

Ivask on oma esseistikas soome kirjanduse puhul tõstnud esile ruumilise kujutlusvõime tähtsust, leides, et see „võib vabalt olla võti mõistmaks Soome ja tema küllaltki suurt

maa-ala asustava väikese rahva panust maailmakultuuri“ (Ivask 2010: 228). Tegemist on nähtusega, mis „on töös terve hulga parimate luuletajate, prosaistide, näitekirjanike puhul“ (samas). Nii polegi ehk üllatav, et loodus (ruum) ja kultuur (keel) ka autori luuletustes omavahel intiimselt põimuvad, ühendades üheks kujutluslikuks tervikuks kirja, arhitektuuri ning looduskeskkonna: *Sammaldunud rannasaun suitsupilves, / aurav kaasiku lehestik, tuhkjas taevas, / vesi kui teras: kõike sisaldav tähestik.* (PAK: 54).

Soome looduselamustel on oluline osa ka Ivaski kui luuletaja kujunemises. 1958. aastani oli Ivask kirjutanud oma luuletusi saksa keeles, kuid Soomes veedetud puhkusereisi ajal toimus ühtäkki järsk keelevahetus, mida autor on tagasihaaravalt kirjeldanud järgmiselt: „Minule kui luuletajale oli otsustav kogemus ühel augustiööl Vaahersalo saarel, tuntud Punkaharju kõrval. Saareneemel seistes ja jälgides langevaid tähti ja vaadeldes hüppavaid kalu, katsusin elamust kokku võtta saksa luuletuses „Nacht in Finnland“. Sain maha esimese salmiga, siis katkes järsult inspiratsioon. Miks? Rilke ja Goethe üllas luulekeel tundus äkki ebasobivana sellele ürgsoomeugrilisele nägemusele, millele aga vastas täpselt üks teine keel, minu isakeel, mida olin seni ainult kriitikuna kasutanud. Teine ja kolmas salm sõnastus juba eesti keeles. Hiljem eestindasin esimese salmi. /.../ Kuna see kõlas paremini eesti keeles kui saksa keeles, ununes pea salmi algupärane versioon. Sel moel sündis eesti luuletaja Vaahersalo saarel Soomes augustikuul 1958.“ (Ivask 2003: 314) Sellele momendile vaadatakse kolmkümmend aastat hiljem tagasi luuletuses „Isiklikku“ (Ts: 55) ja rõhutatakse soome keele kogemise psühholoogiliselt tasakaalustavat tähtsust:

*Aastast aastasse piirab mind
maailma keelte paabel,
kuid üheks kuuks
vajun ma
nagu puhas kivi
soome keele luulejärve.
(Ts: 56)*

Niisiis on Soome-luuletustes on märgatav lüürilise mina soov seda maad tervikuna läbi sealse keele, kultuuri ja looduse mõista. Muru osutab, et Soome tihe külastamine polnud juhuslik ning et Ivask tundis sellega „hingelist lähedust“ (2001: 306), mille võiks tihendatult kokku võtta järgnev haiku: *Kaheksa suve / kolm kogu tihti vihma / ehk sündisin siin* (OO: 41). Soome loodus, ajalugu ja keel aitavad lüürilisel minal selle maa tervikliku mõistmisele lähemale jõuda, seda enda jaoks kodusemaks muuta. „Päris kohalikuks ei saa uustulnuk aga kunagi, isegi kui ta omandab kõik vajalikud teadmised ning astub edukalt nii sotsiaalsetesse kui emotsionaalsetesse suhetesse kohalike inimestega. Tema minevik, üks teine koht, mis on olnud kõige esimene, jääb temaga ja mõjutab ta käitumist kõigis järgnevates kohtades.“ (Tüür 2002: 126)

5.2. Soome sild

Eesti ja Soome ühise soome-ugri kultuuri- ja keelepõhja rõhutamisel kahe maa vahelise läheduse kujutamisel oluline roll. Ivaskis on nähtud soome silla kujundi taaslustajat (Kepp 2008: 494), mis on Ivaski tekstidesse kandunud rahvaluulest laenatuna (TT: 49). Soome silla kujund hõlmab Ivaski luules Läänemere-äärsete alade keele-ja kultuurikontakte: *Baltlased soome hõimudega / elasid rahus sajandeid: / laenasid sõnu, laenasid naisi, / kamm-ja nõörkeraamikat. / Kesse leiab kelle konte, / kelle lõhutud savipotte? / Minu kamm ja sinu nõör – / nõnda meie elamegi.* (TT: 60), mille juures on Muru osutanud, et oluliseks võib pidada ka autori suguvõsa juurte oletatavat ulatumist Soome (2001: 306). Samuti näeb lüüriline mina ühtsust põhjamaiste šamanistlike looduskultuuride vahel, vastandades neid euroopalikule ratsionaalsele linnakultuurile (OO: 10).

Eesti ja Soome riigi lähedus pole aga ainult ajalooline, vaid aktuaalne ka olevikus: *Tuolla puolen Suomenlahtea on Viro / kohe ümber nurga siinsamas / meid lahutab vaid*

vesine-kesine ilm (AA: 81), kuigi selle vahega, et teiselt poolt Soome lahte vaatab (viitena okupatsioonile) vastu Tallinna tornide *piigimets, kust kostab hundikoor* (TT: 29). Ivaski esikkogu Soomet tänav tsükel algab tegelikult luuletusega „Kadunud Karjala“, mis kujutab üht teist kaartidelt (Talvesõja käigus Nõukogude Liidu koosseisu) kadunud ala, mis on aga ikka alles *meie kaemusis* (TT: 15). Nii võiks juba Ivaski debüütkogumiku impressionistlikes tekstideski näha märke hiljem „Balti elegeiates“ kulmineeruvast poliitilisusest.

Eesti-Soome kultuuriline ja ruumiline lähedus kirjutatakse läbi ka isiklikke ja omaelulooliseid seoseid pidi, milles kahe keele sarnasus on ühendavaks motiiviks:

*Infinite progressions of blue gradually shade
into an Estonian childhood, my father's eyes,
the fragrant beehive of a paneled veranda
where I caught first the form of radiant windows
and my language, Finno-Ugric, not Indo-European,
a marvel of music and breathtaking brevity.
The same vowel harmonies took me later
to the labyrinthine lakes of Finland
which mirror similar constellations of the soul.*
(BE: 16)¹⁵

Soome sild ei ole niisiis Ivaski luules vaid üldistele kultuurikontaktidele osutav kujund, vaid see kajastab ka lüürilise mina isiklikku elusaatust ning liidab Riia-Rõngu mälestuslikule ruumile juurde ka Soome järvepiirkonna.

15 Sinise lõputud varjundid kannavad sujuvalt / lapsepõlvesse Eestis, mu isa silmadesse, / männitahvelduses veranda lõhnasse tarru, / kus esmakorselt tajusin kiirgavate akende kuju / ja oma keelt (soome-ugri, mitte indoeuroopa), / selle muusikat ja hingematva lühiduse imet. / Needsamad vokaalharmoniad viisid mu hiljem / soome labürintlikesse järvisse, / kus peegelduvad samasugused hingetähtkujud. (Ivask 2001: 38)

Veel üks viis, kuidas Eesti ja Soome vahele silda luulakse, on meedia vahendusel, mis raadio ja televisiooni puhul kujutab endast muidugi vaid ühesuunalist suhtlust. Nii ulatub lüürilise minani Tallinnast Paul-Eerik Rummo hääli: *Siin Süda-Soomes transistoril / pole just kõvad tuurid peal / kuid kord ikka kuuldus Tallinnast / Paul-Eeriku skandeeriv hääli / jälle jälle jälle jälle jälle / selles kaasikus kõlamas veel* (OO: 103) ja meenutatakse televiisorist nähtud sajanda laulupeo ülekannet, kus *naised laulsid / nagu muiste eile nii täna / mitte ühegi juhi auks* (AA: 41). Eesti hääli kõlab Soomes ka kirjasõna vahendusel ja nii on järvesaare vaikuses kuulda „kõnelemas“ ka Betti Alverit, kui poetess peale kahekümneaastast pausi taas luulekogu „Tähetund“ avaldas (PAK: 56). Eesti lähedus on neis luuletustes läbivalt esil.

Täienduseks võiks veel viidata, et Soomest viib Ivaski luules välja ka rada Jaapanisse ja Hiinasse. Nii tegutseb Ivaski Soomes *Hiinlane Haavikko*¹⁶, kes *maalib Soomes maailma: mustad / on mäed / inimeseta, nii mustad on mäed päikese verekanga / vastu*. (TT: 18) ning lüüriline mina küsib, kas *päiväkahvi* joomine ei ole mitte jaapani teetseremooniaga suguluses, kuna mõlemad võivad rituaalsete toimingutena viia inimest *olemise tuumale* lähemale (PAK: 53). Samuti on Ivask kirjutanud tsükli Soome-teemalisi haikusid (OO: 25-42). Kuigi see paralleel jääb luules põhjalikumalt välja arendamata, väljendab see oletatavasti äratundmist Soome ja Jaapani kultuuride omavahelisest sarnasusest.

5.3. Peatüki kokkuvõtteks

Lõuna-Soome loodusele on pühendatud mitmed luuletsükli, mis põhinevad Ivaskite suvistel puhkusereisidel. Luuletustes seostatakse Soome loodust katartiliste, vaimselt ja kehaliselt puhastavate kogemustega. Soome looduskeskkonnas olemisele ning selle maa keele kogemisele omistab lüüriline mina rahustavat ja vaimselt tasakaalustavat mõju.

¹⁶ Mõeldud on luuletaja Paavo Haavikkot.

Suhtumises Soomesse on märgata empaatilisele kohalikule omast hoiakut – lüüriline mina pingutab teadlikult, et koha olemust mõista ja enda jaoks mõtestada, kasutades selleks lisaks looduse vahetule meelelisele läbielamisele ka teadmiseid ajaloost, kultuurist ja kirjandusest. Emotsionaalne kiindumus ning kodunemispüüd on märgatavad, samas ei saavuta lüüriline mina eksistentsiaalsele kohalikule omast täielikku juurdumust. Kodu kui kindla asukohaga maja Soome-luuletustes ei esine, selle asemel tunnetatakse kodusena kogu ümbritsevat looduskeskkonda.

Oluline on ka Eesti läheduse pidev kohalolu, mis saab väljenduse Soome silla kujundis. Tähtsustatakse kahe maa vahelisi keele-ja kultuurikontakte ning ühist soome-ugri aluspõhja. Ivaski luules paigutub Soome sild üht otsa pidi Soome järvede vahele, teist otsa pidi aga Rõngusse, tehes sellest isiklikku elusaatust kajastava kujundi, mis ühendab ühtlasi ka lapsepõlvemälestustel põhinevaid kohakirjeldusi täiskasvanueast rääkivate luuletustega.

6. USA

USA-teemalistest tekstidest vaatlen käesolevas peatükis kogumikus „Päev astub kukesammul“ leiduvat tsükli „Põhjapõllu märkmikust“ (PAK: 65-81), kogumiku „Oktoober Oklahomas“ nimitsükli (OO: 43-71) ja kogumiku „Verikivi“ tsükli „Colorado kangastused 1973“ (Vk: 9-27). Vaatlen ka „Verandaraamatu“ 14. (VR: 28) ja 29. luuletust (VR: 45).

6.1. Oklahome

Ivaskid kolisid USA-sse 1949. aastal, elades kõigepealt Minnesota osariigis Northfieldis, seejärel Normani linnas Oklahomas kuni Iirimaale kolimiseni 1991. aastal. Ivaski Ameerika-teemaline luule paigutub geograafilisele kaardile põhiliselt Oklahoma, Normani ja Colorado toponüümide kaudu – kuid leidub ka sellised kohanimesid, mis kujutavad endast Ivaski omaloomingulisi eestindusi. Nii mölgutab lüüriline mina Montana osariigi Mõrujuure metsades jalutades Rõngu üle (VR: 28), külastab Colorados Kullatera orgu, kus asub Kurakäe oja (Vk: 11) ning kirjutab üles luulemärkmeid kohas, mis kannab nime Põhjapõllu (PAK: 72). Kuigi selline nimede eestindamine võiks justkui viidata, et tegemist on väga intiimse ja personaliseeritud topograafiaga, jäävad USA-teemalised luuletused nii ajaliselt kui ruumiliselt fragmentaarseks, ühtset tervikut ei moodustu ning samuti ei tegeleta ka ühe kindla koha luulendamisega, nagu oli märgata Rõngu või Riia puhul – kohakirjeldused saavad oma sügavama tähenduse pigem seoses Rõngu ning Eestiga, selle keele, kultuuri ning ka pagulaskogukonnaga. Need on tekstid, milles pagulastemaatika tõstab jõuliselt pead ning milles kohanime eestindamist võib tõlgendada kui märki alles kehvast kodunemisest, kohaga seotustunde otsimisest. Kodu kujutatakse siinses peatükis vaatluse all olevates luuletustes harva meeleliselt tajutava ja kindla ruumilise asukohaga majana. Erinevalt Rõngu ja Riia lapsepõlvkodudest jäävad kirjeldused üldsõnalisteks,

kodumajale vaadatakse pigem väljaspoololija pilguga: *Kusagil Ameerika mandri südames / on ankrus meie elu võrdkujud / meie kodu kogutud raamatud / pilt pildi kaudu peegelduv otsing / ning leidmine Eesti Läti Soome / Austria Hispaania Kreeta / valitud luuletused sõpruse jäljed / armastuse seemned puistatud mulda* (AA: 43).

Kodu mõiste ilmneb neis luuletustes interpersonaalsena, saades oma tähenduse eelkõige suhetest, mis sinna laiaast maailmast kokku koonduvad, sealjuures kohtumistest teiste kirjanikega (Jorge Guillén, Jorge Luis Borges, Giuseppe Ungaretti, Octavio Paz neljaosalises luuletuses „Neli luuletajat Oklahomas“, OO: 59-62). See on kodu, mis varjab endas küllatulekuid ja lahkumisi – radu, mida sümboliseerivad ilmekalt üle maja viivate rändlindude teed (PAK: 79). Ent esineb ka efemeerset kodumõtestust, mida väljendab neis kirjelduses hõljuva maja kujund, mille tubadest puhub läbi *sajandite tuul*, mille katust lõhub *vihma kuulipilduja*, kus *pimedus torkab oma peo / läbi akna, pigistab valusalt südant* ning kus õhtul kirjutuslaua taga istuja *hõljub ööde keskel, / tühjuse keerise kohal, mõttetäpp, / paljas kujutus, mitte midagi muud* (PAK: 72). See on maja, kus lüüriline mina leiab põhjust küsida: *mis õieti on sinu vabadus* (samas), tõstatades nii vajaduse enesemääratlemiseks. Efemeerne kodumõtestus sisendab vaimset suletust, turvatunde ja rahu puudumist.

Positiivsemate kodumõtestuste hulgast tõuseb esile piltluuletus, mis kätkeb kirja- ja pildis inglise keelel põhinevat sõnamängu *Oklahoma-Oklahome*:

„OKLAHOMA

OK OK OK OK

LA LA LA LA

HO HO HO HO

MA MA MA ME“

(OO: 83)

Kui Oklahoma ongi kodune, siis hakkab seegi „tähtedest maja“ eespool osutatud luuletuste kõrval mõjuma hõredana. Oklahoma nimega mängib Ivask teiselgi, ent siis juba eesti keele pinnal: allitereeruv fraas *Oktoober Oklahomas* kõlab tema jaoks küll eesti keeles väga koduselt (OO: 46), kuid seegi paistab olevat eelkõige märk eesti keele kasutamisest eesmärgiga kohta enda jaoks kodusemaks muuta.

USA-luuletuste looduskirjeldused eristuvad selgelt sellest, kuidas on kujutatud Rõngut ja Soomet. USA loodus on tasakaalutu ja etteaimamatu (Vk: 20) ning ümbritsev keskkond, kuigi mõnikord ülevaid elamusi pakkuv (AA: 55), ei suuda lüürilist mina kuigi kaua kõita. Mõtted kisuvad teda ikka kuhugi mujale: *Mäeharjad mähkisid end ududesse, / männikus ristusid vastsed põdrarajad, / kus ristlesime meiegi vihmavalitus, / mõtteis uidates siiski mujal, / kuigi hoolikalt noppisime kohalikke taimi / ning kiitsime siinse looduse ilu. / Mänd on muidugi igal pool mänd ja kuusk / teatavasti kuusk. Muidugi. Ja sugugi mitte.* (Vk: 22) Looduse ilu ei paku vaatlejale lohutust: kui ta püüab joonistada ümbritsevat maastikku, kipuvad tema värvitoonid vägisi *tumedamate varjundite valda. / Neis maastikes on tihti öö ja kuu, / kaljude rohkus teeb raskemeelseks* (Vk: 19). Looduskogemustes puudub Soomele ja Rõngule omane harmoonilisus, ning ka inimese suhtumine oma elukeskkonda on siin hoopis teistsugune – sellele osutab siinkirjutaja arvates kogu „Colorado kangastuste“ tsükkel ühes kujutluspiltidega kunagistest kullakaevajatest, kes *miljon aastat vanal* maastikul tuhnisid, jagelesid ja surid, sealjuures enamasti vaid, irooniliselt öelduna, *kassikulla pärast* (Vk: 12). Ameerika maastik kangastub lüürilisele minale ka põlisrahvaste koloniseerimise võrdpildina: *verine savi paisjärvede lohku dega / tõde mis paistab linnulennult lennukist* (AA: 49), ning see viib juba Rõngu ja Soome idüllilisusest üpris kaugele. Ameerika-tekstide maastik võib ehmatada, panna vaatajat tundma pinget ja ängistust, sealjuures ei ole alati aru saada, kas ebakõla maastiku ja vaatleja vahel tuleneb maastikust, vaatlejast või mõlemast korraga (Vk: 24).

6.2. Topeltmaastik ja pagulane kui puu

Topeltmaastikulisi ruumikujutlusi tekib seoses meeleliste elamustega, näiteks lühikeses luuletuses Minnesotalikku, kus eelkõige tuttavad lõhnad ja puuteaistingud tekitavad lüürilise mina jaoks spontaanseid seoseid minevikupaikadega: *Võrkkiik. Päevalill. Männilõhn. / Palavus kõditab koduselt varvast. / Kas tõesti Eesti? / Võrkkiik. Päevalill. Männilõhn* (PAK: 71).

Peatükis 3.5. viitasin tsitaadile „Verandaraamatust“, milles lüüriline mina vaatab võõrsilt Rõngu surnuaia poole, tunnetades ajalist ja ruumilist vahemaad, mis teda lapsepõlve kodukohast, esivanematest ning juurtest lahus hoiab. Lüüriline mina tunnistab kohas, kust Rõngusse tagasi vaadatakse, juurdumuse puudulikkust – seda vaatamata kahe maastiku välisele sarnasusele:

*Tops täis vabarnaid nagu lapsepõlves,
kärbeste sumin nii kui pärastlõunati
uinudes palavusest, rammestusest,
kui unetusse unne kivina vajusin
ringides ringlevasse tiiki.*

/../

*Valu teevad need Montana mäed,
kust tolma läbi maantee
nagu kunagi Paluperast Rõngu.
Rahunend ja tark peaksin
aastate poolest olema, juurdunud
kasvõi sellesse Mõrujuure maastikku
nagu need sihvakad lehised
minu ümber, mis kohisevad jutte*

vastsest elust, uuest maailmast.

(VR: 28)

Mälestused Rõngust näivad selles topeltmaastikulises kirjelduses lüürilist mina nüüd hoopis ängistavat. Aastate möödumine, nagu lugejale mõista antakse, ei leevenda veel kohast ja juurtest lahtirebituse valu, samuti ei garanteeri pikaajaline ühes kohas elamine iseenesest veel seda, et kohta kiindutakse või juurdutakse. Tuan kirjutab, et kuigi koha sügavam tundma õppimine ja sellega sideme loomine nõuab aega, ei pruugi aastaid ühes kohas elamine sellest veel sügavaid jälgi jätta – koha peal veedetud ajast on olulisem kogemuse intensiivsus (2001: 184-185). Mõrujuur on toponüümina siin ilmselt sümboolne valik – mõru on tõdeda, et sügavamal tasandil ei ole tegelikult ikkagi kodunetud, olenemata sellest, et seda on üritatud. Kohtade väline sarnasus ei tähenda veel et need kannavad lüürilise mina jaoks sama tähendust või võimaldavad kergemat juurdumist, nagu viitavad ka varem tsiteeritud read *mänd on muidugi igal pool mänd ja kuusk / teatavasti kuusk. Muidugi. Ja sugugi mitte.* (Vk: 22) Ning võib ka oletada, et mälu ergutavate pidepunktide leidmine ümbritsevas ruumis kodunemist mõneti ka takistab, kuna üht teist kohta tuletatakse – või tuletab ta end – ikka ja jälle meelde.

Puu kujundi kasutamine pagulastemaatikast rääkides on ootuspärane. Ivask küsib, *mis puule sugulane oleks pagulane?* ja vastab sealsamas iseendale: *Pagulane on õhujuurtega mangroov, / irdunud kodumullast kasvab ta edasi, / kandes viljagi lõunas või läänes. / Ikkagi valus on mõelda, / kui endastmõistetavalt juurdub oma pinnas / päris tavaline kuusk... / Aga ajalugu pole ei endastmõistetav / ega tavaline: üleöö saab kodusest kuusest / eksootiline manglipuu.* (Vk: 23) Kui tõlgendada võõrasse mulda juurdunud puud enesetunnetusliku kujundina, ilmneb, et lüüriline mina tajub end kodukohast irdunu ning võõras paigas kohanejana. Pagulasena seisab ta kohanemisvajadusega paratamatult silmitsi. Ent kohanemine nõuab muutumist – koht, millega kohanetakse, muudab kohanejat ennast. Kui tahta uues kohas koduneda, tuleb ka ise muutuda.

Tulnud *Põlevkivimaalt õlimaale* (OO: 52), nagu lüüriline mina enda teekonna kokku võtab, koostab ta Oklahomas *muulastele / tänavust eesti bibliograafiat* (samas) ning ironiseerib innukate ameeriklaste koostatud *vägeva ameerika antoloogia / kõvade kaante vahele* (OO: 70) saamise üle, kuhu võiks rahulikult heita oma *rahvusliku hinge* (samas). Ingliskeelses keskkonnas elades ei saanud Ivask mõistagi mööda vaadata küsimusest, miks mitte kirjutada luulet ka (või ainult) keeles, mis on sihtriigi lugejaskonnale mõistetav. Tarvas kirjutab, et keelelise identiteedi üle otsustamine ei olnud Ivaski jaoks alati lihtne (Tarvas 2006: 18), luules lahendab Ivaski lüüriline mina selle küsimuse aga mängleva kergusega eesti keele kasuks otsustades (AA: 83):

Why in heaven's name

don't you write your verse

in your major tongue

which you handle so well

think of the global audience

why on earth persist

in your crazy dialect?

Hold your horses Sir

kulla mees pea nüüd kinni

kus sa tormad

mis sa mässad

mis maa ja taeva nimel

peaksin ma küll

sinu rõõmuks viiuldama

kui ma sündisin nii õelda kannel käes

(AA: 83)

See on hoiak, milles võiks näha käitumuslikule kohalikule omaseid jooni – seistes silmitsi paratamatu vajadusega kohaneda, hoidub Ivaski lüüriline mina ameerikalikku

kultuuri täielikult sulandumast, end sellega sügavamal tasandil identifitseerimast, elades seal ning luues sotsiaalseid suhteid, andmata samas ingliskeelse keelekeskkonna survele järele. Lüüriline mina käitub vastavalt kohas etteantud tingimustele, kuid manifesteerib samas vajadust jääda sisemiselt sõltumatuks – vabaks. Niisiis mängivad käitumusliku kohalikkuse faasis püsimisele kaasa mitmed tegurid: soovimatus loobuda oma keelest kui eneseksõlemise alusest, vastuoluline suhe oma elukeskkonnaga ja aina esile kerkivad mälestused ühest teisest minevikus kogetud kohast ja kodust. Käitumusliku kohaliku hoiaku püsimist võiksid toetada ka Ivask päevikuväljavõtetes ära toodud kommentaar, kus autor täheldab Iirimaale kolimise eel: „Ameerikasse siirdusime, sest mujale ei saanud minna. Ameerikas just Minnesota osariiki, sest sinna saime garanteeritud tööpakkumise. Oklahomat meie ei valinud, vaid valisime tööpaiga, mis juhtus olema Oklahomas ja mitte, näiteks, Washingtoni mereäärses osariigis, kus oleks ehk olnud meeldivam elu ja elustiil. Muidugi kohanesime, tegime nii Põhjapõllust kui Oklahomast oma eluloo ja loomingu keskpunkte. Aga see oli n.ö. olude sunnil. /.../ Septembris oleksime olnud siis Ameerikas 42 aastat – a m e e r i k l a s e k s m u u t u m a t a. /.../ Loomulikult hinnates selle maa vabadust ja majanduslikku taset, pole ma kunagi hakanud seda armastama. Olen jäänud neutraalseks tema suhtes. See on vist sobivaim sõna.“ (Ivask 2007: 85-86)

6.3. Peatüki kokkuvõtteks

Neljas ruumiliselt lokaliseeritav koht, millega seoses kohanemise temaatika tõstatus, on USA. Põhiliste toponüümidenä on esile toodud Colorado ja Oklahoma, kuid leidub ka selliseid kohanimesid (näiteks Põhjapõllu või Mõrujuur), mis on Ivaski enda poolt välja mõeldud. Kohtadele eestikeelsete nimede andmine annab siinkirjutaja arvates märku soovist neid enda jaoks kodusemaks muuta. Kodumaja kirjeldustes väljendub interpersonaalse kodu mõiste – kodu saab oma tähenduse eelkõige suhetest, mis sinna mitmelt poolt maailmast kokku koonduvad. Efemeerse kodu mõiste ilmneb tühjuses

hõljuva maja kujundi kaudu, läbi mille tõstatub ka lüürilise mina vajadus enesemääratlemiseks.

USA on vaatlusalustest kohtadest lüürilise mina jaoks kõige vähem kodune – tekstid räägivad kohanemisprotsessi pidevast jätkumisest, samas hoidub lüüriline mina ameerikalikku kultuuri sulandumast, hoides teadlikult kinni eesti keelest ning Eestiga seotud mälestustest. Looduskeskkonnaga suhestuvatest kirjeldustest ilmneb, et kuigi vaated pakuvad ülevaid elamusi, ei suuda need lüürilist mina kuigi kaua kõita. Inimese ning looduskeskkonna vahel puudub Ivaski luuletekstidele üldjuhul omane tasakaal.

Võõrasse mulda juurdunud puu kujund ja topeltmaastiku-kujutlused toovad neis tekstides välja pagulastemaatika – lüürilise mina enesetunnetuses on esil paratamatusest tulenev kohanemisvajadus, samas osutatakse ka, et kohanemisprotsess nõuab muutumist. Ivaski lüüriline mina manifesteerib vastumeelsust eesti keelest loobumise suhtes, mistõttu kajastub tekstides käitumuslikule kohalikkusele omane hoiak. Paigas elatakse ilma end sellega sügavamalt identifitseerimata. Selle väite toetuseks on toodud väljavõtte päevikusissekandest, kus Ivask mainib, et ta ei tundnud end USAs kunagi tõeliselt koduselt ning on jäänud selle maa suhtes pigem neutraalseks.

KOKKUVÕTE

Magistritöö uuris, milliste seoste ja kujundite kaudu on mõtestatud neli erinevat kohta pagulaspoeedi Ivar Ivaski luuletustes: Rõngu, Riia, Soome ning USA. Töö tõi välja erinevaid kohaseotuse (kohalikkuse) ja kodu mõiste avaldumisvorme. Pöörasin käesolevas töös kohakirjelduste uurimiseks tähelepanu nii sellele, kuidas need projitseeruvad geograafilisele kaardile ning suhestuvad Ivar Ivaski elukäiguga, kui ka sellele, milliste kujundite ja seoste kaudu Ivaski luuletekstides kohti kujutatakse ja ka omavahel ühendatakse. Sealjuures seostasin omavahel erinevates luulekogudes avaldatud luuletusi ning luuletsükleid, täiendades neid omakorda mõnel pool tsitaatidega autoriga tehtud intervjuudest, tema esseedest ning päevikuväljavõtetest.

Kohakirjelduste tähenduse avamiseks pöörasin tähelepanu toponüümidele, mille kaudu Ivaski luuletused geograafilisele kaardile projitseeruvad; ka tekstides kirjeldatud meeleliste elamuste, kodumaja ning selle ümbruse kirjeldustele, koha sotsiaalsetele aspektidele; lüürilise mina isiklikele mälestustele ning tema ajalootajule. Eristasin ka erinevaid kohalikkuse vorme: käitumuslikku, empaatilist ning eksistentsiaalset kohalikkust. Koha mõiste puhul sai välja tuua selle erivorme: nostalgilist, efemeerset, interpersonaalset ja internaliseeritud kodu.

Rõnguga seoses kerkib esile mitmetähenduslik ringi kujund. Ring viitab Rõnguga seoses lüürilise mina individuaalsele eluringile, perekondlikele ja sotsiaalsetele lähisuhetele ning isapoolsele suguvõsale. Ringi kujundi kaudu on Rõngu ka ajaliselt ning ruumiliselt Ivaski luuletustes kohana piiratud ja piiritletud, mistõttu joonistub see koht välja omaette mälestusliku lapsepõlvemaailmana. Rõngu on Ivaski luules ka tähenduslikult polariseerunud – ruumilistes kirjeldustes domineerib ühelt poolt veranda, mille võrdpildiks võiks pidada bachelardlikku pesa, mis viitab lüürilisele minale lapsepõlvest kaasa antud baasturvatundele. Lõppkokkuvõttes on aga tegemist pesaga, millest on lahkutud, mistõttu tõuseb Rõngut puudutavates luuletustes esile nostalgilise

kodu mõiste, mis viitab, et kuigi armastatud kohta igatsetakse tagasi, pole sealsesse aegruumi täiskasvanuna enam võimalik tagasi pöörduda. Teistpidi on Rõngu seotud aga kalmistu kujundiga, mis tähistab sidet perekonna ja suguvõsaga. Kontsentrilise ruumikujutluse kaudu paigutub lüürilise mina individuaalne eluring laiemasse suguvõsalisse aega, kuhu kuulumine näib tema jaoks leevendavat individuaalse elusaatuse talumise vaevu. Kui Ivask kirjeldab enda luuletuses siiski naasmist Rõngusse neljakümne nelja aasta järel, kujutab ta seda laostunud kohana: ent kuigi suvemaja ja selle ümbrus on vahepeal tundmatuseni muutunud, säilitab see ikkagi mälestustes oma tähenduse lapsepõlve õnneliku idüllimaailmana. Rõngut kui internaliseeritud kodu ruumis aset leidvad muutused enam ei puuduta. Ivaski luuletekstide veranda-kujundit võiks kokkuvõttes käsitleda enesetunnetusliku metafoorina, mis osutab lüürilise mina põhimõttelisele suutlikkusele maailmaga kohaneda ja uutes kohtades koduneda.

Teist, Riias Kooli tänaval asunud mälestuslikku lapsepõlvekodu, iseloomustatakse hajusas ning ebaturvalises ümbruses paikneva saare kujundi kaudu. Riia kujutatakse Rõngu suhtes vastandlikuna: kui Rõngu seostub isa, suve ja puhkusega, siis Riia kooli, talve ning ema ja abikaasaga. Kui Rõngusse projitseerib lüüriline mina lapsepõlvest kaasa antud baasturvatunde, siis Riiasse paigutab ta oma intellektuaalsed juured. Tähenduslikest erinevustest hoolimata ühendab kahte mälestuslikku kohta põlvkondade vältel sisse tallatud ning lüürilise mina jaoks isiklike seoste läbi mõtestatud rada, mis loob Ivaski luules omapärase Läti-Lõuna-Eesti ühisruumi, see laieneb aga omakorda Ivaski hilisloomingus kogu Baltimaadele. Kirjeldades Riia-kodu hävimist Teise Maailmasõja ajal, seostab lüüriline mina isiklike kohamälestusi piirkonda mõjutanud laiema ajaloolise kogemusega, tuues nii esile ajalooliste sündmuste mõju üksikisiku elusaatusele. Mälestuslikke kohakirjeldusi ühendab ka see, et erinevad mälupildid, aistingud ja isikud on kumbagi kohta tugevalt kinnistunud. Mõlemas kohas näib lüüriline mina end tundvat ka eksistentsiaalse kohalikuna, kuna ta on nii Rõngust kui Riia-st kujundanud oma identiteedi lahutamatud osad.

Soomest rääkivates tekstides kodumaju ei kujutata, ent kodususest räägitakse selle

paigaga seoses siiski – koduseks muudavad selle koha eelkõige tuttav looduskeskkond ning keel; mõlema kogemisele omistab lüüriline mina psühholoogiliselt stabiliseerivat ja puhastavat mõju. Teisalt on lüürilise mina suhtumises märgata just empaatilisele kohalikule omast teadlikku pingutamist, et seda maad aina sügavamalt mõista. Koha olemuse tunnetamisel tugineb Ivaski lüüriline mina vahetutele looduselamuste ning teadmiste Soome ajaloost, keelest ja kultuurist. Soome ühendub Ivaski luules Eestiga läbi Soome silla kujundi, mis kirjutatakse läbi ka isiklikust, omaeluloolisest perspektiivist, liites nii Rõngu mälestusteeruumi külge ka Soome järvederikkasse piirkonda kuuluvad Vaahersalo, Sunntila ja Mustalahti.

USAd puudutavates tekstides tõusevad olulistena esile Colorado, Oklahoma ja Normani toponüümid. Neile lisaks kasutab Ivask ka enda välja mõeldud eestikeelseid kohanimesid, milles võib näha lüürilise mina taotlust kohti enda jaoks kodusemaks muuta. Erinevalt Rõngust ja Riist jäävad Normani ja Northfieldi elupaikade kirjeldused üldsõnalisteks. Esile kerkib interpersonaalse kodu mõiste, mis annab mõista, et mõlemad kodud saavad oma tähenduse pigem sinna koonduvatest inimsuhetest. Efemeerse kodu mõistele osutab tühjuses hõljuva maja kujund, mis toob esile luulemina enesemääratlemisvajaduse. Märgatav on ka lüürilise mina kujutluse korduv kandumine mälestuslikele maastikele, mis saab alati alguse aistilistest elamustest. Topeltmaastiku kujutlused ehk ühe teksti piires kujutatud olevikuliste ning mälestuslike maastike põimumised viitavad taas tagasi Rõngule ja Eestile ning lüürilise mina enesetunnetuses tõuseb esile tema taust pagulasena. Võõrasse mulda juurdunud puu kui enesetunnetuslik kujund osutab, et kodunemiseks tuleb paratamatult ise muutuda. Lüüriline mina paneb kohanemisprotsessi survele vastu, keeldudes loobumast eesti keelest kui luulekeelest, mistõttu võiks üldistavalt öelda, et tegemist on käitumuslikule kohalikule omase hoiakuga – lüüriline mina elab selles riigis ning kohandab end ameerikaliku kultuuriga, kuid ei hakka end sellega sügavamal tasandil tegelikult identifitseerima. Selle tõlgenduse toetamiseks on toodud tsitaat Ivaski päevikusissekandest, kus autor väidab USAst lahkumise eel, et kõigi seal elatud aastate jooksul ei hakanud ta end ise ameeriklasena tundma ning jäi selle maa suhtes alati neutraalseks.

Ivaski lüüriline mina seob need neli geograafiliselt, ajaliselt, keeleliselt ja ka kultuuriliselt üksteisest eemalasetsevat kohta võrgustikuks, mida hoiavad koos peamiselt isiklikud tähendused, suhted, mälestused ja eluloolised seosed, aga ka kultuurikontaktid ning ajalugu. Kodu mõiste on Ivaski luules avar ja muutlik, mõiste tähendus sõltub aga sellest konkreetsest kohast, millega seoses kodust või kodususest kõneldakse. Samuti kõnelevad kohakirjeldused alati ka lüürilise mina enesetunnetusest.

KIRJANDUS

- Annus jt* = Annus, Epp, Luule Epner, Ants Järv, Sirje Olesk, Ele Süvalep, Mart Velsker
2001. Eesti kirjanduslugu. Tallinn: Kirjastus Koolibri
- Aspel, Aleksander* 2000. Nelja puu õpetus Ivar Ivaski uues luulekogus. – Kirjad Pariisist. Koost Külliki Wulf. Tartu: Ilmamaa, lk 411–416
- Aspel, Aleksander* 1973. Ice, Stars, Stones, Birds, Trees: Three Major Postwar Estonian Poets Abroad. – Books Abroad, nr 4, lk 642–652
- Bachelard, Gaston* 1999. Ruumipoeetika. Tõlk. Kaia Sisask. Tallinn: Vagabund.
- Balti eeleegiad*; <https://arhiiv.err.ee/vaata/balti-eleegiad>. Vaadatud 13.05.2014
- Buell, Lawrence* 2001. Writing for an Endangered World. Literature, Culture, and Environment in the U.S. and Beyond. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press
- Eller, Helmi* 1977. Ivar Ivaski elujoonestik. – Tulimuld, nr 4, lk 171–177
- Hollo, Maarja* 2008. Olemise ebakõlad. Kaks eksiili. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 194–207
- Ivask, Ivar* 1964. Tähtede tähendus. Esimene kogu luuletusi (1958–1963). Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv
- Ivask, Ivar* 1966. Päev astub kukesammul. Teine kogu luuletusi (1963–1965). Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv
- Ivask, Ivar* 1967. Gespiegelte Erde. Gedichte 1953–1963. New York: Frederic Ungar Publishing Co.
- Ivask, Ivar* 1970. Ajaloo aiad. Kolmas kogu luuletusi (1966–1969). Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv
- Ivask, Ivar* 1973. Oktoober Oklahomas. Neljas kogu luuletusi 1970–1972. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv
- Ivask, Ivar* 1976. Verikivi. Viies kogu luuletusi 1973–1976. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv
- Ivask, Ivar* 1981. Verandaraamat. Poeem. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv
- Ivask, Ivar* 1987. Tänu sõnu. Seitsmes kogu luuletusi 1980–1987. Lund: Eesti

Kirjanike Kooperatiiv

- Ivask, Ivar* 1990. The Baltic Elegies. Complete Edition. Norman: University of Oklahoma Printig Services
- Ivask, Ivar* 2001. Baltijas elçgijas. The Baltic Elegies. Balti eleegiad. Baltiškos elegijos. Riga: Petergailis
- Ivask, Ivar* 2003. Mõtteid oma loomingust. – Tähtede tähendust tunda. Koost Jüri Talvet. Tartu: Ilmamaa, lk 311–316
- Ivask, Ivar* 2007. Olla need, kes me oleme. Katkeid päevikutest aastatel 1964-1992. Litteraria. Eesti kultuuriloo allikmaterjale. Vihik 24. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum
- Ivask, Ivar* 2010. Küllalt ruumi ja aega: Soome valem. – Tartu: Ilmamaa, lk 224–230
- Karjalainen, Pauli Tapani* 1993: House, Home and the Place of Dwelling. – Scandinavian Housing and Planning Research, nr. 10, lk 65–74
- Karjalainen, Pauli Tapani* 1998. Place and intimate sensing. – Nordisk Samhällsgeografisk Tidskrift, nr. 27, lk 3–16
- Kepp, Õnne* 2008. Ivar Ivask. – Eesti kirjandus paguluses XX sajandil. Toimetanud Piret Kruuspere. Tallinn: Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 491–494
- Külaline Oklahomast. Ivar Ivask Eestis*; <https://arhiiv.err.ee/vaata/kulaline-oklahomast-ivar-ivask-eestis>. Vaadatud 13.05.2014
- Lehari, Kaia* 1997. Ruum. Keskkond. Koht. Eesti Kunstiakadeemia Toimetised 5. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia.
- Lehari, Kaia* 2000. Tee viib ja viitab. – Koht ja paik. Place and Location I. Eesti Kunstiakadeemia toimetised / Estonian Academy of Arts Proceedings 8. Toimetanud / Edited by Kaia Lehari, Virve Sarapik. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, lk 44–52.
- Melts, Brita* 2010. Luuletaja omailm: Andrus Kasemaa Poeedirahu ja Mats Traadi Harala. Magistritöö. Tartu Ülikool: Kirjanduse ja teatriteaduse osakond
- Melts, Brita* 2013. Poeedirahu – Andrus Kasemaa kirjanduslik omailm. – Keel ja kirjandus, nr 6, lk 393–407
- Merilai, Arne* 2002. Minu luule kohakus ehk kus on kullalla koduke. – Koht ja paik.

- Place and Location II. Eesti Kunstiakadeemia toimetised / Estonian Academy of Arts Proceedings 10. Toimetanud / Edited by Virve Sarapik, Kadri Tüür, Mari Laanemets. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 529–536.
- Merilai, Arne* 2011. Ivaskist või Malinist: Luulemeele re-evolutsioon. – Vokimeister. Kriitilisi konstruktsioone 1990-2011. Studia Litteraria Estonica 11. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 102–109
- Mihkelev, Anneli* 2006. How Do Places Speak in Poetry? – Koht ja paik. Place and Location. Studies in Environmental Aesthetics and Semiotics V. Editors: Eva Näripea, Virve Sarapik, Jaak Tomberg. Tallinn: Estonian Academy of Arts, lk 301–315.
- Muru, Karl* 2001. Paar laastu palimpsesti. Ivar Ivaski luulest. – Luuleseletamine. Tartu: Ilmamaa, lk 304–322
- Olesk, Sirje* 2007. Ivar Ivaski päevikud. Saateks ja selgituseks. – Ivask, Ivar. Olla need, kes me oleme. Katkeid päevikutest aastatel 1964-1992. Litteraria. Eesti kultuuriloo allikmaterjale. Vihik 24, lk 5–11
- Oras, Ants* 1966. Imažistlik impressionist. – Tulimuld, nr 3, lk 171–173
- Oras, Ants* 1968. Peegeldet maamuld. – Tulimuld, nr 1, lk 54–55
- Relph, Edward* 1976. Place and Placelessness. London: Pion
- Said, Edward* 2000. Reflections on Exile. – Reflections on Exile and Other Essays. Cambridge: Harvard University Press, lk 173–186.
- Soovik, Ene-Reet* 2001. Naming and claiming: mental maps of Estonia in the poetry of Viivi Luik and Jaan Kaplinski. – Interlitteraria, nr. 6, lk 180–193
- Soovik, Ene-Reet* 2013. Kodu käsitletud Jaan Kaplinski luules. – Methis. Studia humaniora Estonica 2013, nr 12, lk 91–105
- Talvet, Jüri* 2003. Ivar Ivask kirjanduse tundjana. – Ivask, Ivar. Tähtede tähendust tunda. Koost Jüri Talvet. Tartu: Ilmamaa, lk 523–535
- Talvet, Jüri* 2005. Südame süüsid pidi: Ivar Ivaski luule. – Tõrjumatu äär. Tartu: Ilmamaa, lk 263-278
- Tarvas, Mari* 2006. Ivar Ivaski personaalbibliograafia. Keele ja Kirjanduse raamatusari

nr 5. Tallinn: Keel ja Kirjandus

- Tintso, Margit* 2013. Kuidas seletada võru vaimu? Lõunaeesti kirjanduse vaimust uuemates proosateostes. – Uurimusi kirjandusest ja kultuurist. Tallinna ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudi toimetised 15. Koost Piret Viires. Tallinn: Tallinna Ülikool, lk 126-145
- Tuan, Yi-Fu* 1974. *Topophilia, A Study of Environmental Perception, Attitudes, and Values*. Englewood Cliffs, New jersey: Prentice-Hall
- Tuan, Yi-Fu* 2001. *Space and Place. The Perspective of Experience*. University of Minnesota Press
- Tüür, Kadri* 2002. Koht ja kohatus Karl Ristikivi romaanides „Kõik, mis kunagi oli“ ja „Ei juhtunud midagi“. Sündmus. Koht. Collegium litterarum 15. Aare Pilv, Kadri Tüür. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 69–192.
- Veldi, Kerttu* 1994. Valgusmetafüüsika Odisseas Elitise ja Ivar Ivaski loomingus. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool

PLACES IN IVAR IVASK'S POETRY. SUMMARY

Master's thesis titled „Places in Ivar Ivask's Poetry“ analyzes the poetry of Estonian poet in exile Ivar Ivask from a place-centered perspective. Descriptions of different places in Ivask's poetry can be interpreted as centers of meaning and value for the poetic persona. Poems, which describe different geographic locations – Rõngu in Southern Estonia, Riga in Latvia, Vaarhersalo, Suntila and Mustalahti in Finland and Colorado, Norman and Oklahoma in the United States of America – are discussed in order to understand the poetic persona's attitude to them, their influence on his sense of self and also to the way the concept of home changes in Ivask's poetry in relation to those specific places.

The first chapter begins with introducing central concepts of space and place, as they are understood in phenomenologically inclined geography. Next three different approaches to reading place-centered texts are introduced, based on Pauli Tapani Karjalainen's article „Place and Intimate Sensing“ (1998): mimetic, hermeneutic and textual reading. Then follows an overview of aspects, which can be focused on in a poetic text in order to analyze place experiences, based on Edward Relph's „Place and Placelessness“ (1976). These are: toponyms; subjective experiences of the senses; the poetic persona's personal memories and his awareness of history; „contrapuntal“ space descriptions or images of „double landscapes“ which create a connection between past and present places; and also the social aspects of a place. Ene-Reet Soovik has pointed out in an article titled „The Concept of Home in Jaan Kaplinski's Poetry“ (2013) that the concept of home may take on several meanings – it can be nostalgic, ephemeral, interpersonal or internalized. Finally three types of insideness or place-connectedness (also based on Relph) can be distinguished in Ivask's poetry: existential, empathetic and behavioral insideness. Works by Yi-Fu Tuan, Gaston Bachelard, Kadri Tüür, Kaia Lehari and Brita Melts are used as well.

The second chapter gives an overview of Ivask's biography and summarizes how literary critics have discussed the topics of space and place in his poetry.

The third chapter analyzes poems that describe Rõngu, one of the poetic persona's two childhood homes. The image of the circle has several meanings, as it suggests temporal events (birth and death), and also denotes the circle of family members and relatives. The image of the circle also refers that Rõngu is associated with childhood memories. Rõngu and the veranda of Ivask's family summer home are imagined as the center of the poetic persona's deeply felt and internalized sense of security, which forms the basis of his ability to adapt to the world in spite of having lost his homeland. When he looks back to it, the concept of a nostalgic home appears. The image of Rõngu cemetery refers to the poetic persona's sense of being a member of his father's side of the family, which makes it easier to bear the burden of his personal fate. When the poetic persona describes his return to Rõngu after forty-four years of absence, he senses that while the place has completely changed, his sense of security associated with it remains strong.

The fourth chapter analyzes poems that describe the poetic persona's second childhood home in Riga. It is associated with the poetic persona's first contacts with works of literature, which will influence him in his maturity. Riga in Latvia, and Rõngu and Tartu in Southern Estonia are described as parts of a unified poetic space. In "Baltic Elegies", Estonia, Latvia and Lithuania are imagined as spatially unified poetic whole in the periphery of Europe, similar in landscape features and history. In both Rõngu and Riga, the poetic persona appears to be an existential insider, as both of these places form a significant part of his identity.

The fifth chapter analyzes poems that describe the poetic persona's experiences of Finnish nature, which are based on Ivask's frequent trips to Vaarhersalo, Suntila and Mustalahti. The poetic persona appears to be quite at home in Finland and associates his experiences of Finnish nature and language with feelings of both peace and spiritual renewal. As an empathetic insider he self-consciously tries to understand Finland, its language, people and landscape, but is aware that as a newcomer and a visitor, he will never be able to put down roots permanently.

The sixth chapter analyzes how Oklahoma, Norman and Colorado are described in Ivask's poetry. The concept of home appears as interpersonal – it derives its meaning from social relationships – and ephemeral, as it seems to lack a sense of security. The poetic persona's sense of self as an exile presents itself in the image of a tree rooted in foreign soil – it is inevitable that he has to adjust to living in America. Longing for Rõngu and Estonia is made explicit in “contrapuntal” space descriptions or “double landscape” images, where present places remind the poetic persona episodes from his childhood. However, the poetic persona is opposed to identifying himself as an American – instead, he keeps to Estonian language as a means of self-expression and resists the pressure of adjusting completely to the American culture. This could be interpreted as a sign of behavioral insideness – the poetic persona lives in the United States, but does not identify himself as an American.

Ivask's poetry, rich in spatial descriptions, offers several possibilities for discussing the question of belonging and identifying oneself with a place. The concept of home derives its meaning from the particular place it is associated with. It is a changing concept – one that is constantly being revised in Ivask's poetry.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Maarja Pärtna (2.07.1986)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose “Kohad Ivar Ivaski luules“, mille juhendaja on Jüri Talvet,
 - 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 26.05.2013 (*kuupäev*)

_____Maarja Pärtna_____

(*allkiri*)